

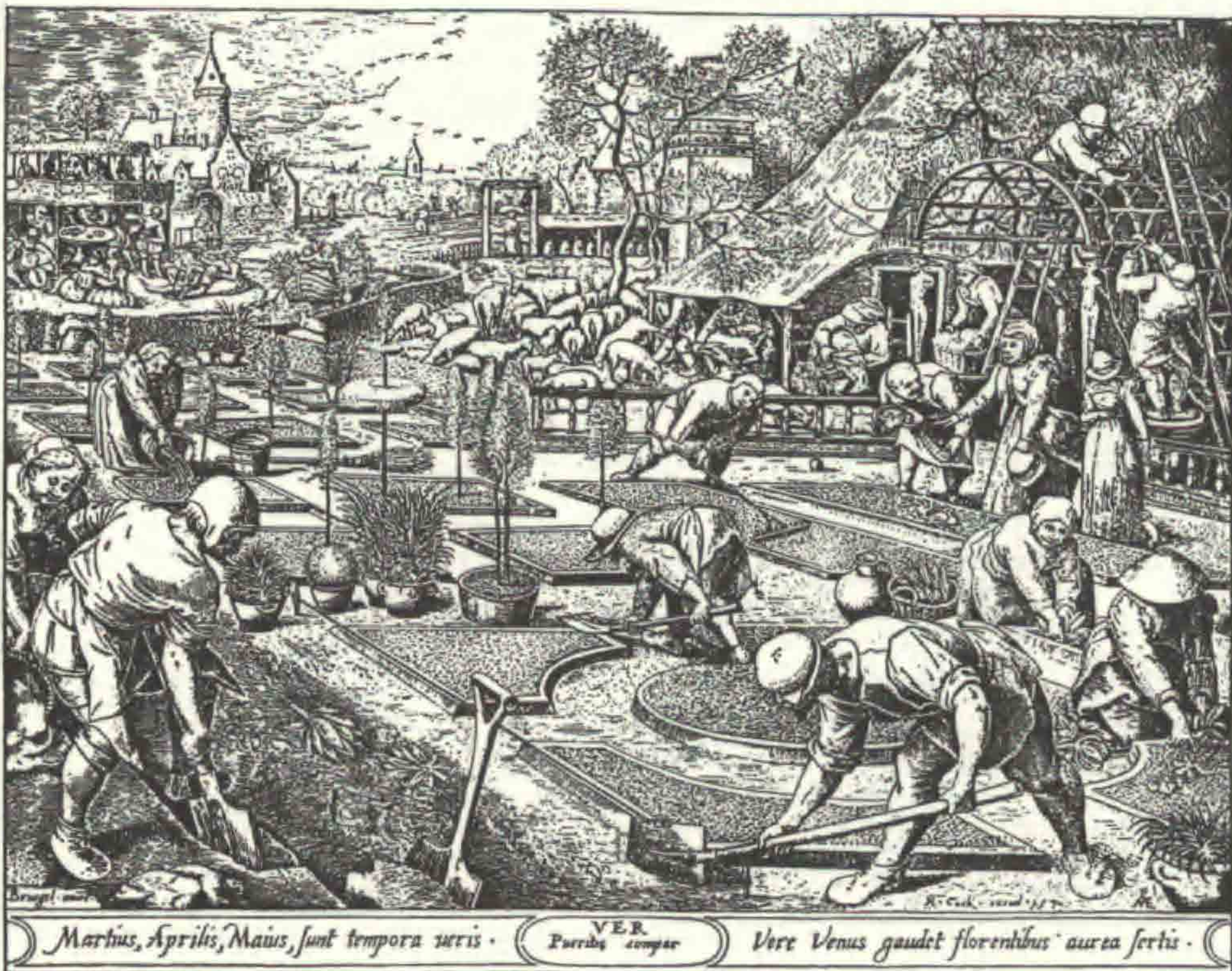

Martius, Aprilis, Maius, sunt tempora ueris. *VER*
Pueribus tempus *Vere Venus gaudet florentibus aurea fertis.*

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB NR. 32 2002

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB NR. 32 2002

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

© Havebrugshistorisk Selskab

Udgiver og ekspedition: Havebrugshistorisk Selskab, Danmarks Veterinær- og Jordbrugsbibliotek,
Dyrlægevej 10, 1870 Frederiksberg C. Giro 41 69 47 6

Tryk: S. M. Olsens Bogtrykkeri, Holbæk.

Redaktion: Finn T. Sørensen, Lene Floris og Johan Lange.

Bestyrelse: Jette Abel (formand), Jane Schul (næstformand), Christina Waage Rasmussen,
Lene Floris, Anne Stine Hansen (kasserer), Johan Lange og Finn T. Sørensen.

Abonnement:

Abonnement tegnes kun gennem medlemskab p.t. 175,00 kr.

For udenlandske medlemmer 200 kr. Livsvarigt medlemskab 2000 kr.

Tidligere meddelelser, der hidtil er kommet med ét nummer årligt, kan erhverves til nedsat pris, indtil videre kr. 50,00 pr. stk. for medlemmer og kr. 100,00 pr. stk. for ikke-medlemmer.

Trykt med økonomisk støtte fra:

Undervisningsministeriet via Tips- og Lottomidlerne og
De danske Haveselskaber.

ISBN 87-88241-25-4

ISSN 0107-895X

Forsidevignet: Forår.

Stik efter originalmaleri af Pieter Bruegel (1525/30-1569), graveret af Pieter van der Heyden og publiceret af Jerome Cock 1570.

Tekst: Marts, April, Maj er forårs månederne. Forår lig barndom. Om foråret er Venus klædt i blomsterranker.

Indholdsfortegnelse

Helle Ravn: Havetyveri. Er stiklinge- og plantetyveri en brøde? Nyhedsspredning eller måske snarere samlermani?	4
Jane Schul: Genskabelsen af Thurahs barokhave ved Gl. Holtegaard	11
Asger Ørum-Larsen: "Gegenbeispiel" fotografier - Havekunstneren Gudmund Nyeland Brandt (1878-1945) som fotograf	22
<i>Små meddelelser</i>	
Johan Lange: Mistelten og / eller flyverøn	26
Havebrugshistorisk Dagbog okt. 2001 - sept. 2002. Ved A. Ørum-Larsen	28
Havebrugshistorisk Bibliografi okt. 2001 - sept. 2002. Ved A. Ørum-Larsen	31
<i>Boganmeldelser</i>	
Lena Israelsson: Køkkenhaven	34
Lene Floris: Havens Huse	35
Asger Ørum-Larsen: Vilvorde - 125 år	37
<i>Ekskursionsberetninger</i>	
Aftenbesøg på Frilandsmuseet i Sorgenfri torsdag d. 6. juni 2002	39
Sommerudflugt til Johannes L:arsen Museet i Kerteminde og herregårdene Hofmangave og Sanderumgård, Fyn lørdag d. 31. august 2002	42
Forfattervejledning	45

Havetyveri. Er stiklinge- og plantetyveri en brøde? Nyhedsspredning eller måske snarere samlermani?

Picking of gardenplants. Is picking of cuttings and gardenplants a guilt? Is it spreading of news or perhaps rather mania for collectors?

Keywords: Picking, Steal, Cuttings, Plants, Botanical Gardens, History, Denmark

*Helle Ravn**

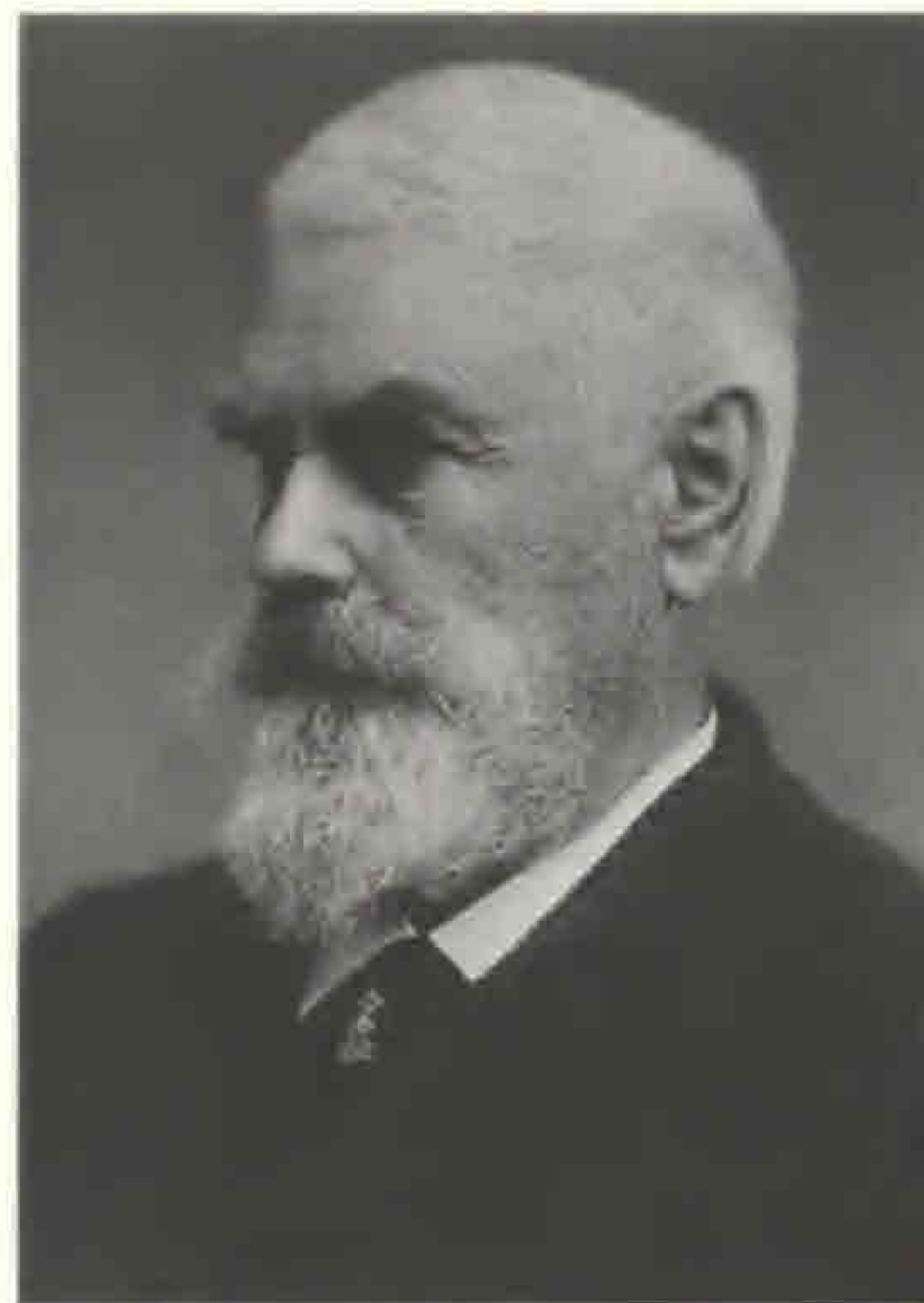
Havetyveri. Er stiklinge- og plantetyveri en brøde? Nyhedsspredning eller måske snarere samlermani? Det afhænger helt af øjnene, som ser på det ! I det syvende bud står „Du må ikke stjæle”, - men det er som om have- og planteejere aldrig har kendt det syvende bud ! I hvert fald er tyveri af havens afgrøder, planter og stiklinger et gammelkendt fænomen.

En gammel talemåde siger, at stjålne stiklinger gror bedst, og en del mennesker, betragter det ikke som tyveri, men snarere som en ret. Da jeg en dag spurgte en have-ejer „Hugger du også stiklinger?” var svaret „Hugger og hugger, - tager”.

Og fænomenet er mere end gammelkendt. Nogle af vores ældste kilder til bondehaver er landsbylove og -vedtægter. Her er der i de første love fra begyndelsen af 1600-tallet et utal af bestemmelser vedrørende tyveri af frugt fra abildgården og kål fra kålgården. Havde man taget af anden mands haveafgrøde, skulle man bøde en vis mængde øl til landsbyens øvrige mænd.

I 1803 beskriver pastor L. M. Wedel i sin „Indenlandske rejse” fra Hvirring præstegård: „Havedyrkning, især Træefrugter lægges meget Vind paa, men der klages over det gjængse Frugtyveri, da saadanne Tyve have Behændighed nok til at stjæle af Haverne uden at det røbes”

Frilandsmuseets stifter Bernhard Olsen var så vred over det, han betragtede som tyveri, at han i bladet „Haven” i 1912 skrev en artikel med titlen

Bernhard Olsen, fotograferet mellem ca. 1897 og ca. 1909.

Foto Frilandsmuseet.

„HAVETYVE”. I det følgende skal Bernhard Olsens artikel gengives i kursiv - med mine kommentarer skrevet ind imellem.

Sommerens bedste Tid er nu inde; Blomstringen i Haverne er snart paa sit højeste, og om ikke længe har vi Frugttiden. Dermed begynder Dyrkernes Ærgrelser: Tyverierne af disse bedaarende og appetitlige Sager. Hvad der stjæles af Blomster paa Kirkegaarde og i offentlige Haver er enormt, skønt der er eller burde være et virksomt Opsyn, og endnu galere gaar det paa Steder, hvor det er vanskeligere at passe paa.

Det værste, hvor Forholdene er mere private, er dog, at der er Vanskeligheder ved at faa den Art Tyverier straffet, og at deres Behandling er ligesaa ubehagelig for de Bestjaalne som for Tyvene. Man kan vist nok melde dem til Politiet, som vil idømme Bøder, men man risikerer at maatte møde i Retten, undertiden i en anden Jurisdiktion, og man generer sig for at staa der som Angiver, hvor det i Almindelighed ikke drejer sig om større Værdier i Penge.

Ingen tvivl. Bernhard Olsen betragter det som tyveri, men viger tilbage fra at anmelde tyveriet. I dag bliver kirkegårdstyveri betragtet med afsky, mens man ville blive til grin, hvis man anmeldte et frugttyveri, med mindre der var tale om tyveri i større målestok.

Det største Ubehag ved at paagribe den Slags Rapsere er, at de gennemgaaende, selv om de tages med Kosterne i Haanden, er fuldstændig uforstaaende. De ved ikke, at de har gjort noget forkert. Overfor en professionel Tyv er Stillingen modsat. Han er paa det rene med, at han stjæler forsætligt, hvad hans Motiver end har været, og han er belavet paa at blive straffet, hvis han ikke faar Lov at løbe.

At folk mener sig i deres bedste ret til at medtage ting fra en have, har jeg en gang selv været ude for. Efter en havevandring udtrykte en deltager forargelse over, at haveejeren ikke havde lagt poser frem, så man kunne tage frugt med hjem, ja hun var endda pikeret over, at hun var nødt til at skjule frugt i lommerne, fordi haveejeren ikke havde opfordret deltagerne til at tage af frugten !!

Anderledes med Amatørtylene. De aner aldrig, at man ikke i Selskabsflok kan trampe ind i en Sædmark for at plukke Kornblomster. De fatter ikke, at der er noget ondt i at springe over et Hegn og rive Blomster af til en ventende Kreds af ligesaa serafisk uskyldige unge Damer, der bier paa Udbyttet udenfor. En Embedsmand ved en offentlig Have kan i sin hegnede og afmærkede Privathave finde en skare Besøgende i færd med at plyndre Frugttræerne. Det faldt ingen af dem ind at gøre en Undskyldning; tværtimod: „det manglede da blot, at man ikke skulde have Lov til at tage for sig, hvor man har betalt Entré!”

I en anden offentlig Have træffes to Damer i færd med Stikkelsbærrene. Da dette paatales, navngiver de sig med Tilføjende, at de er Lærerinder, som nylig har ført en Pigeskole derind!!

Der er vist blevet taget noget frugt i hr. Olsens egen have på Frilandsmuseet.... I dag betragtes det ikke som tyveri at tage et æble eller nogle stikkelsbær på Frilandsmuseet.

Det er ingenlunde de laveststillede i Samfundet her er Tale om. Det er mest Folk, der selv

regner sig til „de privilegerede Klasser”. Man kan mellem dem træffe Personer med Universitetsuddannelse, i Livsstillinger med Forpligtelse til at vejlede Ungdommen i alt godt og gavnligt og indprente dem Respekt for andres Ejendom. For deres eget Vedkommende véd de paa en Prik, at stjæler nogen fra dem, er det ulovligt, men overfor andre gælder kun Selvtægtens Ret. Det drejer sig jo kun om Bagateller! Der er jo desuden altid nok at tage af!

Vi roser os ofte af vort Folks Kultur og vel med Rette. Trist er det derfor, at saare mange af vore indbildte Kulturbærere staar paa det barbariske Standpunkt, som ovenfor er skildret. Det er en Skam for os alle, at mellem os lever Tusinder uden Anelse om, at man ikke kan gaa ind paa en Grund, der tilhører en anden og tage, hvad man gider have, men tror, at dette er saa selvfølgelig en Ret, at man tør svare med Uartigheder og ikke med Undskyldninger, naar man bliver grebet med Kosterne i Haanden.

Som Bernhard Olsen påpeger, er der tale om kultur og kulturelle traditioner. Det er i Danmark ganske vist, at man ikke må gå ind på anden mands grund og tage for eksempel nedfalden frugt. Men for nogle vietnamesiske sømænd, som i en have i Åbenrå så nedfaldsfrugt, var det unaturligt at lade noget gå til spilde - og de var forbløffede, da den ældre haveejer kom ud. De fik naturligvis lov til at gå med frugten.

Spørgsmaalet bliver da, hvorledes denne Klasse af Tyverier skal bringes til Ophør uden Politiets Hjælp og uden for stort Ubehag for de Bestjaalne og tillige for den uvidende og umyndige, rapsende Flok. Englænderne, tror jeg, har fundet den lempeligste Vej.

Det er nemlig endnu værre i England med Havetyverierne end hos os. Der er et raseri for Havekultur, som vi ikke kender, et Kapløb om at møde det nyeste Nye paa alle vegetative Omraader. Der gaar det ud paa at stjæle som Kender, at knibe Stiklinger af nye Pelargonier og Roser, som Ejeren har ladet købe i dyre Domme. Der er en Anekdote gængse om en fagdannet botanisk Tyv, som glemte, at han have fyldt Pulden paa sin høje Hat med saadanne kostelige Nyheder og hilste en passant kordialt paa Havens Ejer; der siges, at denne smilende hjælp til at bringe Kosterne tilbage i Synderens Hat. Det var nemlig en betydelig Mand.

Historien med hatten er ikke oplevet i Danmark, men det fortælles om adskillige tidligere lærere på Landbohøjskolen, at når de var ude med elevhold, tog de stiklinger med hjem af sjældne planter fra gartnerier, botaniske haver og private haver.

Jeg har en gang i Kew Have set en sort Tavle, anbragt ved Indgangen. Ifølge sin Paaskrift var den bestemt til at optage Navnene paa overbeviste Havetyve. For Tiden var Tavlen tom, men Opsynsmanden kunde fortælle, at den for nylig havde baaret en Lords Navn. Det havde netop „udstaaet sin Tid”, skønt Ejeren af den havde sat Himmel og Jord i Bevægelse for at faa det slettet forinden.

For enhver, som en Gang har haft sit Navn paa en saadan Tavle, vil det falde som Skæl fra Øjnene, at han ikke ustraffet kan tilegne sig fremmed Eje, og han vil i fremtiden vogte sig for at komme der oftere. Straffen falder lempeligere end den Politiet idømmer og den er tillige nemmere at iværksætte for begge Parter end den anden med sine Retsmøder og de haardere

Mon Bernhard Olsen havde tænkt sig en tavle som skruebrækkertavlen fra Svendborg? Herpå noterede man navnene på strejkebrydere, og tavlen blev hængt op i fagforeningens lokaler til almindelig spot og spe. Tavlen blev anvendt til cirka 1920.

Foto Svendborg Museum.

følger. Den er lovlig efter engelsk Ret, men er den det ogsaa efter vores danske? Endnu er den næppe prøvet herhjemme som i England.

Vi har et Præcedens fra Koleratiden. Den Gang tog Myndighederne fat paa at rense Københavns Augiasstalde, og der faldt en Række haarde Domme over Husejere i København, der holdt Ejendommene malpropert. I „Dagbladet” lavede Bille sig en sort Tavle efter engelsk Mønster og kaldte den for Liste over „Kommunalsvin”. Den rummede Navne paa mange rige og fornemme Folk, vakte uhyre Jubel og bidrog hurtigere end Dommerne til at skaffe Snavs ud af Husene.

Det må siges at være selvtægt og strider som sådan mod dansk retspraksis. Tankegangen var dog ikke ny. I fagforeninger havde man tidligere tavler, hvorpå man skrev navnene på faglige skruebrækkere, hvorefter tavlerne blev hængt op til spot og spe.

Og at det skulle være lempeligere end en bødestraf, viser eksemplet fra koleratiden netop, at det ikke var. Den sociale kontrol var ganske effektiv, så derfor var det en ganske ydmygende straf.

Men her gjaldt det blot om Folk, der i Forvejen var overbevist og dømt af en Ret. Gælder det ogsaa for Personer, grebne i Rapsrier paa fersk Gerning, at man kan sætte deres Navne paa en Tavle opslaaet paa Aastedet?

Det vil blive sagt om disse Friluftstyverier, at de drejer sig kun om Smaating, der ikke forarmer de Bestjaalne og ikke gør Tyvene rigere. Det er sandt, men huskes maa det, at alligevel er deres Slægtskab med Tyverier i Museer og Butikker meget nært. I Butiker er det jo heller ikke store Værdier, der gaar tabt, men hvor mange Ulykker har de dog ikke væltet over intetanende Familier? Der tages med Jernhænder paa disse Tyve, men Ondet er ikke rykket op med Rod. Det flourerer usvækket, og den haarde Haand udretter intet. Mon en Liste ved Stormagasinerne Indgang med Navnene paa de overbeviste Tyve ikke skulde virke ligesaa hæmmende som i „Kommunalsvinene”s Tid?

Spørgsmaalet om Retten til at opslaa de rapsende Besøgendes Navne paa en for alle synlig Tavle er juridisk, og som saadant er det ikke ret vanskeligt at faa det afgjort. Hensigten med

at indsende ovenstaaende er at faa en Diskussion rejst om denne Sag og om mulig fremskaffe Meninger om Tavlernes Tilladelighed og deres Nytte. Glædeligt vilde det være, om de mange Jurister, der er Haveejere eller Haveelskere, vilde gribe denne Lejlighed til at belyse Sagen".

Så langt Bernhard Olsen. Han havde 14 år forinden oprettet Frilandsmuseet i Sorgenfri og plantet både frugttræer og højstammede roser mellem bygningerne, så der er ikke tvivl om, at han skriver artiklen på baggrund af sine erfaringer på Frilandsmuseet.

Diskussionen blev ikke taget op af haveelskabernes medlemmer. Og måske kan man gisne om, at det skyldes, at en del af haveelskabernes medlemmer også selv kunne finde på at tage forbudte stiklinger.

Tavsheden omkring dette fænomen - både den gang og i dag - må skyldes, at der kan skelnes mellem to forskellige former for havetyverier: Om de finder sted, hvor der er overflod eller om de finder sted, hvor der er tale om knaphed. I dag vil vi ikke kalde det tyveri, at der bliver taget et æble eller fem i en privat have, hvor der er overflod.

Til gengæld vil jeg til enhver tid kalde det tyveri, hvis der bliver taget en stikling eller en plante i en planteSAMLING. Dels fordi der netop i samlinger ofte er sjældne

I en alsisk have står denne store Rosa alba Maxima-rose. Den blev oprindeligt hugget som et rodskud i præstegårdshaven.

planter, som måske ikke tåler, at der bliver taget stiklinger, og dels fordi der også kommer andre bagefter, som gerne vil se planterne i deres korrekte udfoldelse. Og den dag i dag er det sine steder et reelt problem, at besøgende tager stiklinger. Det er således et problem i Egeskovs Fuchsiahave, hvor de besøgende knækker skud af gamle, smukt formede planter, og der er ligefrem planteskoler, som forbyder, at man tager barnevogne eller paraplyer med rundt på planteskolens arealer! Ligeså bliver det også betragtet som tyveri, når besøgende fjerner større eller mindre dele af planter, ja til tider hele planter fra Botanisk Have.

På den anden side kan plantetyveri være med til at bevare en plante. Således fortalte en ældre gårdejerkone på Als følgende: „Da de lavede præstegården om derovre, da havde de en

Smuk er den, den huggede Rosa alba Maxima, så måske kan man godt forstå, at to alsiske landbokoner syntes det var synd og skam, hvis den gik til.

gammel rose derovre, at fru Metz har haft med fra sit barndomshjem på Langeland, og så var de ved at lave det om derinde, så sagde vi til hinanden - altså der boede ingen der - Skal vi prøve at gå over marken og prøve og gå ind og se, hvad de gør ved den rose derinde? Ja, det kunne vi godt, og vi listede derover, og vi kiggede, og rosen, den stod nede ved en dam, og den var der. Så halede jeg et ordentligt skud af, og jeg fik det til at komme, og det er den”.

I dette tilfælde var der tale om en Rosa alba Maxima, men det kunne lige så godt have været en mere sjælden rodægte rose. De forsvinder hastigt i disse år, fordi ny haveejere ikke kender deres værdi, og fordi de det meste af året står og ser kedelige ud.

At ganske mange planter relativt let lader sig stiklingeformere, er i dag med til at sprede plantenyheder, både som en punktvise spredning og som en jævn udbredelse. Den punktvis spredning foregår i dag meget ofte i forbindelse med folks ferierejser til andre lande, hvorfra mange tager mere eller mindre lovlige stiklinger eller planter med hjem. Planter som måske ikke kan trives i haverne, men som har det helt fint i de mange udestuer og drivhuse, hvorfra de spredes til venner og bekendte. Jeg har således kendskab til en kvinde, som på rejser altid har en lille plasticpose med et vådt stykke papir med i tasken - hvis hun nu skulle falde over en spændende plante, som hun kan „tage” en stikling af. Det fandt hun ud af på en af sine rejser - i Kew Garden!

I et andet tilfælde fortalte et ægtepar om, hvorledes de havde fået nogle specielle blomsterfrø: „I Tivoli en gang, der kom jeg også til at tage frø med hjem, men de er gået til. De spirede bare 100%, de blomstrede også, men så rådne de. De nåede ikke at sætte kapsler. Det må man jo heller ikke, men når der er i 1000-vis af frøkapsler, så kan der jo lige falde en i lommen”. Og konen fortsatte: „Nej, men altså, man kan da ikke gå sådan og ta', men jeg kan da også komme til det, når jeg ser noget nyt. Det er spændende med sådan noget. De gror bedst, siger de”.

Det jævne spredningsmønster går længere tilbage til en tid, hvor man som oftest fik sine haveplanter fra andre haveejere. Da var det intet under, at man i ny og næ „tog” en stikling i en anden have, men det er noget, som der kun sjældent bliver berettet om.

„Målet helliger midlet”. - Det er en norm og regel som ikke sjældent gør sig gældende inden for samlerkredse, og for plantesamlere gør det sig bestemt gældende. Mangen en plantesamler står ikke tilbage for at bemægtige sig stiklinger eller hele planter til deres samlinger. Det grelleste eksempel er tyveri af udryddelsestruede orkideer fra Botanisk Haves væksthuse, hvor man ved, at tyveriet var bestillingsarbejde fra en udenlandsk plantesamler. Såfremt plantesamleren passer på sine planter - det må man da formode - kan disse tyverier i allerbedste fald være medvirkende til en opformering og dermed en bevaring af det plantegeniske materiale. I værste fald kan det komme til at betyde, at sjældent plantegenetisk materiale helt forsvinder.

* *Museumsinspektør, Langelands Museum*

Genskabelsen af Thuras barokhave ved Gl. Holtegaard

Restoration of baroque garden at Gl. Holtegaard

Keywords: Baroque Garden, Restoration, Garden Plans, Archives, Laurids de Thurah, Gl. Holtegaard, Fruit trees, History, Parks, Gardens, Denmark

Jane Schul

I 1996 blev jeg kontaktet af bestyrelsen for Bredafonden, som driver udstillingsstedet Gl. Holtegaard nord for København. Fonden havde besluttet at undersøge mulighederne for en genskabelse af den oprindelige arkitekt og ejer Laurids de Thuras barokhave på stedet. Det blev starten på et langvarigt arbejde med Thuras gamle landsted. I første omgang i form af en udstilling om periodens havekunst under titlen „En Verden i Harmoni - to parker i 1700-tallet” om Gl. Holtegaard og Dronninggård. Senere - efter at de fornødne fondsmidler til genskabelsen var tilvejebragt - med udarbejdelsen af projektet til selve udførelsen i samarbejde med arkitekt maa, ph.d. Bente Lange som ansvarlig for den bygningsmæssige del af projektet.

Haven var på projektets starttidspunkt kun en skrånende græsflade med fritstående træer af stærkt varierende kvalitet. Den var dog indrammet af store, gamle lindealléer, efter al sandsynlighed fra Thuras tid. Derudover rummede stedet ikke mange attraktioner. Det var ikke en fin, senere landskabshave eller klunketidshave, der var værd at bygge på. Derfor var det nærliggende for Fonden at tænke på genskabelse af barokhaven, især da selve huset tidligere var restaureret og i den forbindelse belønnet med Europa Nostra Prisen. Det blev derfor besluttet at iværksætte projektet Genskabelsen af Thuras barokhave, med en afgrænsning langs de omgivende lindealléer og hovedbygningens havefacade. Højen øst for haven blev af praktiske og ejermæssige årsager holdt udenfor, selv om den tidligere indgik i anlægget og den dag i dag kaldes Mariehøj efter byherrens hustru, Marie de Thurah. Højen er i dag i kommunal besiddelse og vil derfor kun indgå i haven i det omfang, kommunen kan skaffe midler til at gøre den mere tilgængelig. Dette er dog heldigvis på tegnebordet.

Thuras have

Umiddelbart efter overtagelsen af Holtegaard og endnu før opførelsen af den nye hovedbygning på fundamentene af den gamle gård, gik Thurah i 1755 i gang med at anlægge en stor have på stedet. Hensigten var at skabe et smukt haverum, som både

skulle være til pryd og til gavn. Thurah skriver selv om haven i sit efterladte manuskript til „Sjælland”:

„I Holte by ejer jeg selv en gård, som egentlig er en såkaldt selvejergård, men hvorved jeg selv besidder alle herligheder, jagten alene undtaget. Denne tjener mig ej alene til sommerforlystelse og for at lette sindet undertiden fra mange besværlige og fortrædelige embedsforretninger, men er mig endog til nytte og gavn både i henseende til de skønne jorder og skove, som dertil hører, og i henseende til det ypperlige fiskeri, der hører dertil. Gården tilkøbte jeg mig år 1755 og lod straks haven gøre både langt større, end den tilforn var, og den ganske af ny med stor bekostning anlægge, og året derefter nemlig anno 1756 begyndte jeg at afbryde gårdens gamle bindingsværkshuse, som alle så godt som i grunden var forfaldne; i deres sted lod jeg nye bygninger næsten alle af grundmur igen opføre og færede dermed fort, indtil alle ting ved gården i begyndelsen af året 1758 var bragt i fuldkommen stand. Stedet kaldes Holtegaard og ses på Tab. IX en general-grundtegning af gården med dens tilhørende bygninger og haver.

På Tab. X [Fig. 1] ses en prospekt af hovedbygningen imod haven, således som den østre side i året 1759 er at skue. På Tab. XI [Fig. 3] ses atter en prospekt af hovedbygningen og haven, således som den i samme år fra Mariehøj eller tilforn såkaldte Uglebakke af at se lod sig tilsyne. Tab. XII [Fig. 2] viser stedets herlige udsigt fra hovedbygningen imod haven at skue.

I det på hovedbygningen værende lidet tårn findes et urværk med kvarters og fuldslog klokker. Klokkerne selv er vellydende og temmelig store, de er begge af ny støbt år 1756, og på den ene ses mit navn og våben og på den anden min nuværende ægtefælles navn og våben.

Denne gårds lage er ellers meget lystig og angenem, idet man på én gang har både skove, marker, enge, ferske søer og det vilde hav for øjne, så at ethvert skib, som frem eller tilbage passerer, klart kan ses, uden at tale om øen Hven, Landskrona i Skåne, Eremitagen i Jægersborg Dyrehave, landsbyen Nærum med sine lystgårde, som fra alle havens alleer falde i øjnene.?

Udsigten er ikke helt, hvad den har været. Det kniber meget med at se Landskrona, men både skovene, søerne og de skønne jorder er der endnu. Selv tårnuret slår stadigvæk.

Ægteparret Thurah fik desværre kun kort tids glæde af deres have. Laurids døde allerede i 1759 og Marie året efter. Ved boopgørelsen og annonceringen før auktionen, der fandt sted den 19. februar 1760, får vi at vide, at der:

„Ved Gaarden er en anseelig Hauge anlagt meed Lystqvarterer, Vandspring, Menagerie,

Alleer, Lysthuuse Auktionskataloget nævner tillige Buegange og „*paa Espaliererne fast staaende smaa Billeder (statuer) og figurer*” i beskrivelsen af Thurahs have. Samme kilde (Kjøbenhavnske Posttidende) nævner, at der i lysthuset var en lysekrone, to små borde og 6 stole, mens der i haven var *16 store laurbærtræer (Laurus nobilis), 12 mindre i potter, to rosmariner (Rosmarinus officinalis), tre cypresser (Cupressus sempervirens), 12 capsicum, (spanskpeber, Capsicum annuum), tre små myrter (Myrtus communis), en Laurus Cerasus (laurbærkirsebær, Prunus laurocerasus), to Laurus Stinus (vintersnebolle, Viburnum tinus), 20 diverse statuer og en solskive*”.

Desuden nævnes det, at der er „*endeel Svibler*” (blomsterløg) til salg. Embedsmanden Bolle Villum Luxdorph oplyser i sin dagbog, at han den 26. marts 1760 satte en del statuer i sin lystgård ved Nærum; statuerne havde han købt på en auktion i Holte. Da det var den eneste auktion i Holte på det tidspunkt, må vi tro, at det er Gl. Holtegaard have, der er blevet ribbet for al sin udsmykning.

Arkivalske kilder

Thurah bestilte tegneren J.J. Bruun til at illustrere Gl. Holtegaards have til sit bogværk „Den danske Vitruvius”. Der kan ikke være tvivl om, at de i citatet nævnte prospekter, Tab. X, XI, XII (Fig. 1, Fig. 3. og Fig. 2) er de samme som de her viste. Prospekterne blev tegnet i 1757, da haven var to år gammel og hovedbygningen endnu ikke fuldført. Tegningerne er meget detaljerede og viser en symmetrisk have med buegange, kvartierer, alleer, springvand og skulpturer tegnet fra tre forskellige vinkler. Desværre mangler den nævnte general-grundtegning, Tab. IX., tegnet enten af Thurah selv eller af hans gartner Hieronimus Hammer. Denne plan har det desværre ikke - trods gentagne arkivundersøgelser både af historikeren Peter M.M. Christensen og arkitekturhistorikeren Hanne Raabyemagle - været muligt at finde.

Vi ved dog fra de arkivalske kilder, at haven faktisk har eksisteret - dog måske med knap så prægtige detaljer, som Bruun tegnede. Ved sammenligning af de tre prospekter fremgår det nemlig, at der i gengivelsen af proportioner og detaljer nok ligger et vist element af ønsketænkning. Der vises det, som er mest interessant, set fra den bestemte vinkel og i den størrelse, der er ønskelig. Dette er ikke et ukendt forhold. Det kan ses på en række andre prospekter over danske slotte og herregårde. I de tilfælde, hvor man kender til både samtidige haveplaner og prospekter fra andre haver, kan man konstatere, at ingen af delene behøver at være den skinbarlige sandhed. Fra „Den Danske Vitruvius” kendes både prospekter og planer af bl.a. Sorgenfri, Sorø og Frydenlund, og her ses ikke direkte overensstemmelse mellem prospekt og plan. Hvor realistiske de Bruun'ske prospekters skildringer af haven er, ved vi derfor ikke. Det har derfor været

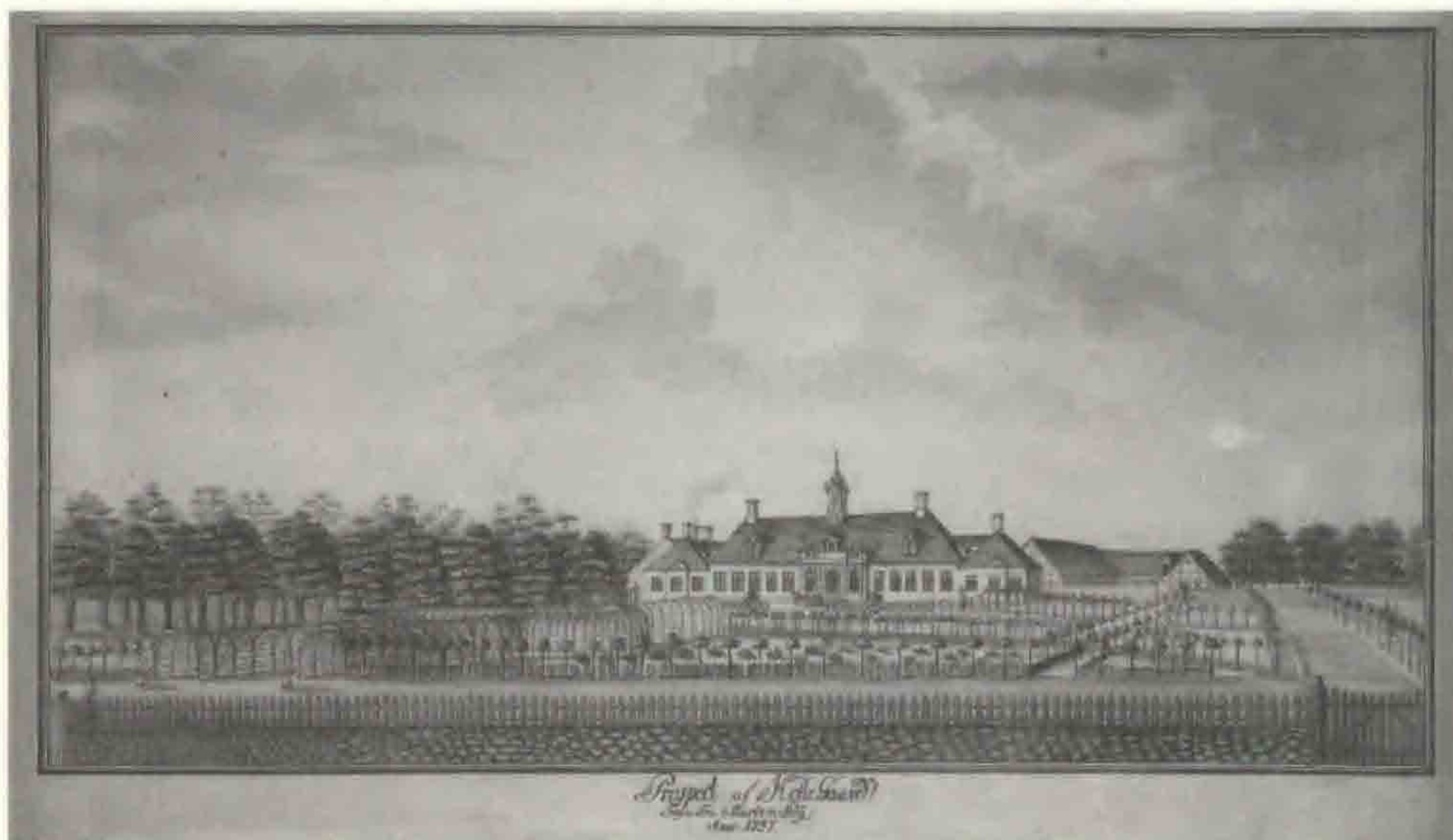

Fig. 1: „Prospekt af hovedbygningen imod haven, således som den østre side i året 1759 er at skue.“ (Tab. X)

nødvendigt at få foretaget arkæologiske udgravninger i haven for at fastlægge den overordnede geometri.

Prospekterne

Ifølge Bruuns prospekter var haven gennemskåret af to buegange som en videreførelse af husets geometri ud i haven. Alléer af frugttræer opdelte desuden haven i mindre rum. Nærmest bygningen var en terrasse med en balustrade mod haven. Terrassen har formentlig været en grusflade med statuer og laurbærtræer i baljer og i midten en mægtig treillagekurv, fyldt med blomster, sandsynligvis en del af de ovenfor nævnte svibler.

Der ses også et lavt treillage-hegn som afslutning på denne øverste terrasse. Dette hegn minder meget om det hegn, der ses i „Vitruvius“ i forgrunden af stikket af Frederiksborg Slot. Udfør bygningens gavle er et højere treillage-hegn med buet overligger. Hegnets funktion var formentlig visuelt at skærme af mod avlsgården og nyttehaverne udenfor lysthaven.

Næste niveau i haven var et broderiparterre med mønstre, sandsynligvis klippet i buksbom og fyldt ud med farvet grus. Parterret afgrænsedes af en balustrade med salutkanoner. Herfra førte en trefløjet trappe ned til en halvcirkulær plads med et meget detaljeret udformet bassin med vandspring. På pladsen var ligeledes placeret statuer og potter med laurbærtræer. De centrale buegange udsprang fra denne plads, løb parallelt

til midten af denne del af haven, hvor de udvidede sig til to ligeledes halvcirkulære bueslag, omsluttende en plads med et solur.

Fra den halvcirkulære plads udgik desuden tre radiære stier på hver side af buegangene. Disse stier var kantede af frugttræer og kvarterer indend for frugttræs-alleerne blev sandsynligvis brugt til dyrkning af forskellige afgrøder at dømme efter signaturerne på prospektet. At havens træer overvejende har bestået af frugttræer, virker måske overraskende i dag, men har været ganske almindeligt i datiden. Det er således også tilfældet i Kriegers have til Prinsens Palæ og Thurahs palæ i Amaliegade. Det vides dog ikke præcist, hvilke frugtsorter der har været tale om.

På prospektet (Fig. 2) set fra bygningen ses et lille lysthus i havens sydligste hjørne. Det må formodes at være det lysthus, hvis inventar omtales i løsreregistreringen i forbindelse med opgørelsen af Thurahs bo efter hans tidlige død i 1759. Desuden ses, hvad der kan tolkes som et rundt menageri til venstre for bueslaget. Hele haven var indhegnet med stakit med låger. Mod Mariehøj var der tilsyneladende også et stengærde. Træer som indramning af haven - i form af de nuværende lindealléer - ses ikke, men måske har Bruun udeladt træerne for at få bedre overblik over haven.

Alt dette lod sig udlede ud fra prospekterne. Hvad der derimod savnedes voldsomt var et konkret, målfast udgangspunkt for placeringen af de enkelte elementer i haven

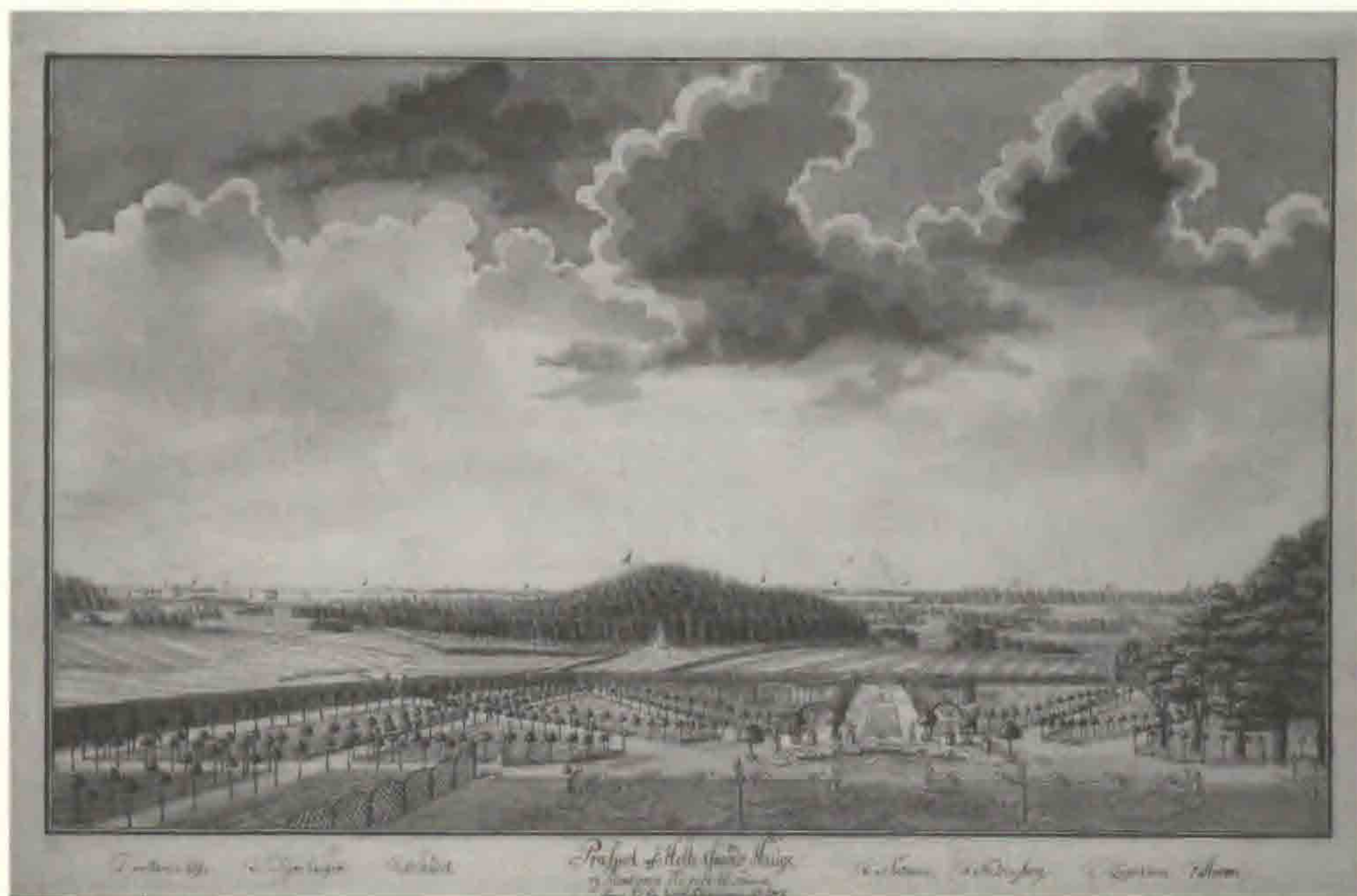

Fig. 2. „Viser stedets herlige udsigt fra hovedbygningen imod haven.”

som kompensation for den manglende grundplan. Det var derfor både nødvendigt og ønskeligt at iværksætte en arkæologisk undersøgelse som grundlag for selve projekteringen af haven.

Arkæologien

Heldigvis har den arkæologiske undersøgelse og de deraf følgende udgravninger kunnet verificere en række elementer, som ses på Bruuns prospekter. Det drejer sig om:

Fundamenter til de to balustrader.

Stolpehuller efter buegangene.

Aftegning af treillage-kurven på den øverste terrasse.

Arkæologernes vigtigste fund set i relation til havens planlagte genskabelse, var placeringen af havens tre niveauer og fagbredderne på buegangene. De tre niveauer, der ses på prospekterne, kan derved dokumenteres. 45 cm under det nuværende terræn ligger en 60 cm bred pigstensbrolægning langs en del af havesidens granitsokkel, som derved oprindelig har været 60 cm høj mod de nuværende 15 cm. Det næste spring ligger mellem gruspladsen foran huset og parterret; her fandt man syldsten, svarende til en niveauforskel på ca. 25 cm og aftegningen af et felt, der passede med bunden i treillage-kurven. Næste og sidste niveauspring afsluttede parterret med en balustrade og hvor understøtningen til trappevanger og aftegningen af ramper bekræftede det anlæg, der ses på Bruuns prospekt. Her er balustrade-højden anslået til at være ca. 50 cm.

Ved udgravningen lykkedes det ikke at finde spor af lysthuset. Det behøver ikke at betyde, at det ikke har været der, men blot at det lille hus har været bygget oven på syldsten, der har ligget direkte i terræn og derfor ikke efterladt sig nogle spor i råjorden. Det har af økonomiske og praktiske årsager (de mange store træer i haven) ikke været muligt at foretage en total fladeafdækning af hele området, og derfor er der heller ikke dokumentation for menageriet, fundamenter til skulpturer, kanoner, solur m.m. Igen kan det både tolkes som en unøjagtighed fra Bruuns side, en manglende egentlig fundering af elementerne, eller at vi blot ikke har været så heldige at finde spor af dem inden for det udgravede område.

Der er desværre heller ikke fundet fragmenter af byggematerialer til balustrader, trapper osv., ligesom der ingen spor er af vandtilførsel til bassinerne. Det er dog ikke så overraskende, da de anvendte blyrør var mange penge værd og derfor sandsynligvis er taget op og solgt i forbindelse med bassinernes senere fjernelse. Vi ved heller ikke, hvordan man har fået vandet til at springe. Den eneste måde, man kan have opnået vandtryk på, er ved at løfte vandet op i et højere niveau, f.eks. op på Mariehøj eller op til kar ved hovedbygningen, men vi har ingen sikker viden herom. Det sidste er nok

det mest sandsynlige, da der i gårdens udbygninger var bryggeri og brændevinsbrænderi og derfor også har været de nødvendige pumper.

Fagbredden i buegangen har været 252 cm, svarende til 4 alen. Placeringen af stolpehullerne i de arkæologiske udgravninger rummede i starten et problem, idet de starter så tæt på balustradekanten, at der ikke kunne blive plads til, hvad vi havde tolket som en halvcirkulær plads. Det gav også problemer i forhold til udgravningerne til, hvad vi troede var det øverste, meget snørklede bassin. Efter mange diskussioner frem og tilbage for at finde løsninger, der kunne „anvende” både stolpehullerne og det såkaldte bassin i det fremtidige projekt, blev den eneste mulige forklaring den, at „bassin-aftegningen” i jorden måtte stamme fra noget helt andet; fra et anlæg, der enten var ældre eller - mere sandsynligt - yngre end buegangen. Især da det ikke var muligt for arkæologerne med sikkerhed at fastslå samtidigheden af de to elementer, fordi de stratigrafiske lag i undersøgelsen manglede. Desuden kan det tænkes at bassinet - i lighed med lysthuset - har været så øverligt funderet, at det ikke har efterladt sig spor i råjorden. Et senere anlægsarbejde kan let have forplumret sporene så meget, at placeringen og formen på bassinet ikke kan fastslås med sikkerhed. Samtidig kunne vi så konstatere, at den halvcirkelformede plads ikke var halvcirkelformet, men snarere havde karakter af en fladere kurvehanksbue.

Alt i alt gav undersøgelserne måske ikke helt de resultater man kunne ønske sig, men dog tilstrækkeligt til, at den overordnede geometri kunne komme på plads.

Projektet

Ud fra prospekterne og de arkæologiske udgravninger har havens geometri kunnet genskabes med stor sikkerhed. Der er ikke, som man måske kunne forvente, en nøje sammenhæng mellem husets og havens overordnede geometri. Det modulsystem på moduler á 3 og 4 alen (1 alen=0,6277 m), som huset er bygget op over, kan ikke føres direkte ud i haven. Det er dog yderst sandsynligt, at der har ligget et tilsvarende system til grund for havens plan, blot med sit eget udgangspunkt. Buegangenes fagbredder og placering i forhold til husets akse tyder stærkt på tilstedeværelsen af et sådant modulsystem og derfor har vi valgt også at bygge projektet op over et alen-system; til nogen moro og undren for de medvirkende håndværkere. I øvrigt er den manglende direkte overensstemmelse mellem huset og havens geometri et træk, der ved studier af „Vitruvius” kan genfindes i mange andre af barokkens samhörrende hus- og haveplaner.

Vi kender ikke trappens eller balustradens oprindelige byggemateriale, men granit eller sandsten forekommer sandsynligt. Ved genskabelsen er valgt dæksten i granit, samme materiale som husets sokkel og nuværende trappe. Af økonomiske årsager er kinesisk granit blevet valgt frem for bornholmsk til nyanlæggene, mens de nødvendige ekstra trappetrin til hovedtrappen - efter fremgravningen af det oprindelige terran-

niveau langs soklen - bliver bornholmske. Balustraderne afdækkes af flade granitsten, som kan bruges som siddepladser, mens selve muren støbes på stedet i en ret grov beton med tilslag af gyldent bakkemateriale.

Der er ikke fundet spor af kanonfundamenter, men de kan eventuelt have været anlagt indenfor fundamentsgrøften til balustraden eller kan være et udslag af Thurahs og Bruuns ønsketænkning. Måske har det været fremtidsmusik, der blot ikke nåede at komme til opførelse på grund af Thurahs meget tidlige død.

Som nævnt ved vi, at der har været „Vandspring” i haven, men det er af rent tekniske årsager usandsynligt at bassinerne, især det øverste, har været ligeså fornemme som på Bruuns prospekt. Det ville ganske simpelt ikke have været muligt med datidens metoder at holde et så relativt lille bassin tæt, med så mange snørkler som angivet på prospektet. Det har da heller ikke været muligt at finde tilsvarende eksempler på den viste type bassiner i nogen samtidige tegningskilder, hverken engelske, franske, tyske eller hollandske. Bassinerne genskabes derfor i relativt enkle, men barokke former. Det nederste som en ren cirkelform, det øverste nærmest huset inspireret bl.a. af bassinformen i den samtidige Hollandske Have ved Sanssouci i Potsdam, som i øvrigt har klare paralleller til Thurahs have, også med hensyn til brugen af buegange. Bassinerne støbes på stedet som kar, ligeledes i en lys gylden farve og med granitafdækning. Fontænerne har formentlig været udsmykket med figurer, men at rekonstruere Neptun med treforken, som ses på prospekt XI (Fig. 3). „Tagen fra Marien = Höy” er der næppe grundlag for - hverken historisk eller økonomisk. Enkle vandstråler klarer bassinernes forskønnelse.

Buegangenes form er fastlagt ud fra analoge eksempler, igen bl.a. Den Hollandske Have. Materialet kan oprindeligt have været egetræ, men der kan også have været brugt et billigere materiale, der sandsynligvis har været malet. Her er valgt eg, der af vedligeholdelsesmæssige årsager kommer til at stå umalet. Det kan ikke siges med sikkerhed, hvilken træart, der har været brugt til „beklædning” af buegangene. Det vides, at den oprindelige buegang til Privy Garden ved Hampton Court har været tilplantet med elm, og at elm også har været meget brugt herhjemme. Det er imidlertid ikke en træart, det er realistisk at bruge i dag på grund af risikoen for elmesyge. Andre af tidens buegange har været af lind (Veitshöchheim) eller af avnbøg (Potsdam). Her vælges avnbøg, ligesom både i Privy Garden og Het Loo i Holland i forbindelse med disse havers restaurering. De enkelte græsfelter er ligeledes indrammet af avnbøgehække.

Hele haven var ifølge Bruun indhegnet af et stakit med tilspidsede stave. I aksen og ud for hver af de radiære alléer var der tofløjede låger med kraftige stolper kronet af kugler. Dette detaljerede hegn erstattes i første omgang af et levende hegn, bestående af to rækker slåen med et skovhegn i midten. Dette levende hegn vil give en sikker, men væsentligt billigere hegning af haven. Lågerne genskabes derimod i egetræ. Det

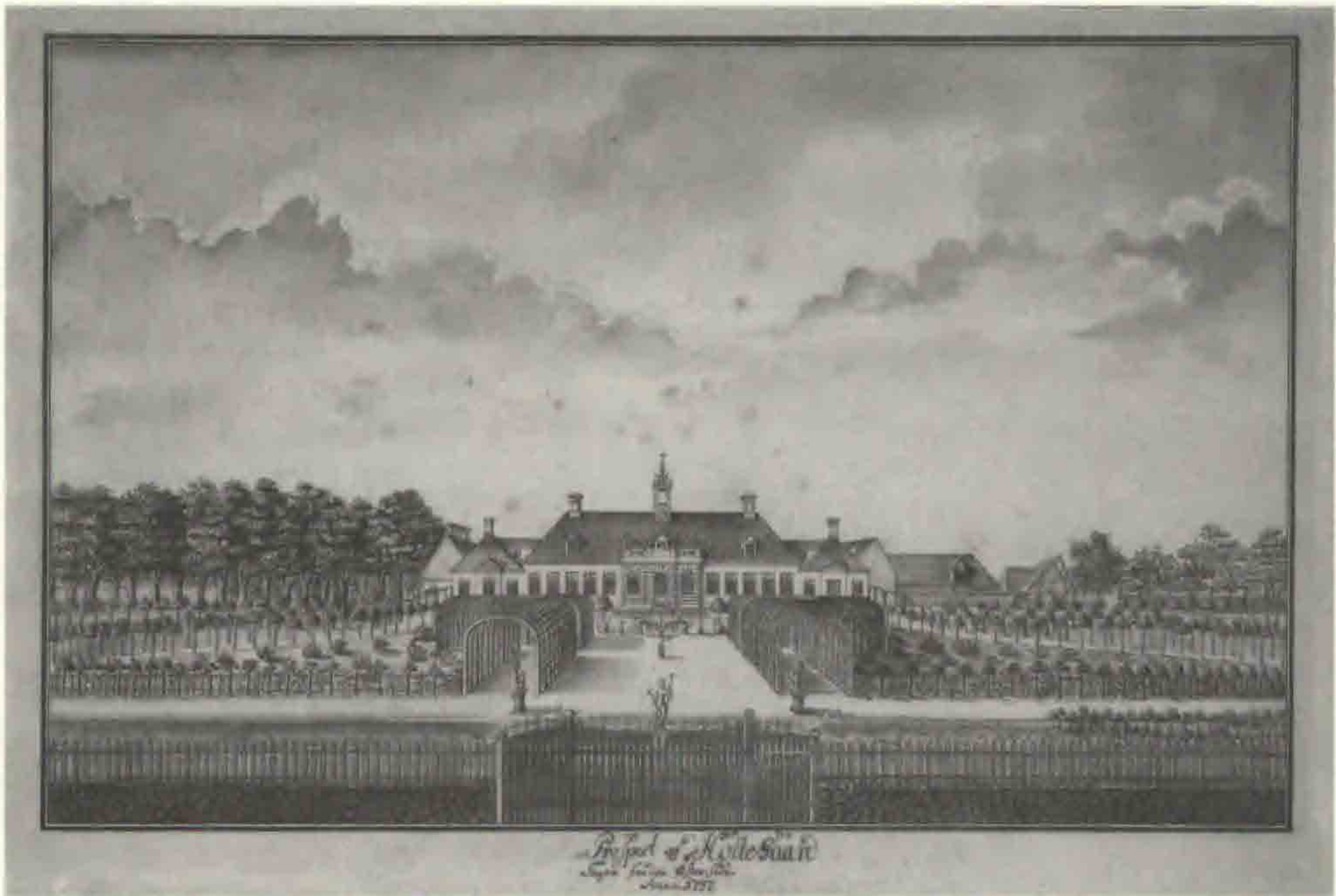

Fig. 3. „Prospekt af hovedbygningen og haven, således som den i samme år fra Mariehøj eller tilforn såkaldte Uglebakke af at se lod sig tilsyne.” (Tab. XI).

lave treillage-hegn langs øverste balustrade rekonstrueres, men da det buede hegns afskærmende funktion ikke længere er nødvendig - og da det desuden er et meget bekosteligt element - erstattes hegnen i første omgang af en hæk i avnbøg. Det har ikke været økonomisk muligt at fremskaffe et beløb, der tillod en total rekonstruktion af alle træk ved haven. Derfor har det været nødvendigt at skelne mellem, hvad der måtte være med fra starten, både af æstetiske og anlægstekniske årsager og hvad, der var af mindre betydning og kunne komme til på et senere tidspunkt, uden at det var nødvendigt at skulle ind og ødelægge allerede etablerede haveelementer.

Vi ved, at de indvendige alléer har bestået af frugtrær, men ikke præcis hvilke. I samarbejde med Pometet er udvalgt en række gamle sorter af både æbler, pærer, kirsebær og blommer, hvoraf hovedparten har kunnet føres tilbage til fortegnelsen over frugttræer fra Den Kongelige Frugttræplanteskole i Odense 1795; den tidligste liste, vi har over hvilke sorter, der har været dyrket i Danmark. Der er valgt sorter som:

Æbler

Almindelig rød Pigeon (1667)
Borgherre, syn. Comptoir Æble
Flaskeæble, syn. Nonnetitte
Grå Høst Reinnet, syn. Stor Grå Holl. Reinnet
Hvid Astrakan, syn. Pomme dAstrican
Hvid Vinter-Pigeon
Løgæble (1653)
Muskat Reinnet, syn. Fransk Reinnet
Orleans Reinnet, syn. Hollandsk Pippin (1766)

Pærer

Catillac (1590)
Diel (1781)
Dobbelt Bergamot (1790)
Figenpære
Forel (1670)
Grøn Taffelpære (1797)
Gråpære (1628)
Høst Bergamot (1560)

Blommer

Almindelig Svedske
Grøn Reineclaude (1675)
Rød Æggeblomme

Kirsebær

Lucie
Oksehjerte
Dönissens gule

Der er ved valget dels taget hensyn til planternes oprindelsesalder og dels til deres sundhed, og træerne er sat i produktion på en specialplanteskole, podet på vildstammer. De forskellige arter af frugttræer sikrer både en lang blomstringstid og en lang høstperiode.

Da der kun kan ses omkring en tredjedel af havens oprindelige broderiparterrer på Bruuns prospekt, har det ikke været muligt at rekonstruere dette i detaljer. Da den type parterrebete yderligere er meget bekostelige at vedligeholde - og desuden både i datiden og nu kræver relativt hyppige udskiftninger - bliver dette broderiparterre i første omgang erstattet af et mere simpelt anlæg i grus og fint græs, der senere kan udbygges, hvis økonomien bliver til det. Områderne inden for alléerne udlægges ligeledes i græs.

De inderste felter omkring centeraksen - det såkaldte Tapis Vert - med fint klippet græs, områderne umiddelbart til højre og venstre for buegangene med lidt mere robust plænegræs, så de kan bruges til ophold - de yderste med langt enggræs med vilde blomster.

Stierne og pladserne i haven bliver anlagt som klassiske grus-stier med overflade af stenmel. Samme materiale udgør belægningen omkring havens bassiner og buegange.

På Bruuns prospekter ses 15 figurer på sokler og 20 statuer nævnes i boopgørelsen. Måske har det været træfigurer på træ sokler? Det vides at have været tilfældet i Thurahs anden have til hans palæ i Amaliegade, hvorimod hans have i Sandholm havde figurer af sten. Efter alt at dømme var det disse statuer, som i 1760 blev købt af Bolle Villum Luxdorff. Haven genskabtes i første omgang uden figurer. Som det fremgår af auktions-annonceringen har haven bl.a. rummet laurbærtræer i baljer og disse tænkes at skulle indgå i den fremtidige have, både omkring det øverste bassin og på den øverste terrasse, nærmest huset. Her har desuden stået den nævnte treillage-kurv, lavet mere eller mindre kunstfærdigt af trælist og tilplantet med årstidens blomster. Denne kurv bliver også genskabt og vil rumme det eneste „fine” blomsterislat i haven.

Havens fremtid

Det er tanken, at barokhaven skal fungere som en forlængelse af bygningens udstillingsrum. Der kan arrangeres skulptur-udstillinger i de græsklædte rum omkring buegangene, koncerter på gruspladsen foran hovedbygningen og teaterforestillinger.

En formidling af den genskabte barokhave skal tilbydes publikum i form af planer, brochurer og litteratur om emnet, ligesom produkter af havens frugter tænkes solgt og at kunne indgå som en del af repertoireet på den nærliggende restaurants menukort.

Vedligeholdelsen og pasning forventes udført af 2,5 gartnere og er økonomisk sikret gennem Bredafonden. I projektet er der taget hensyn til kørsel med havetraktor, vandning og elektronisk styring af porte og låger. Haven er søgt genskabt under hensyn til vore dages virkelighed, men med respekt for barokkens virkemidler. Om der er valgt rigtigt kan altid diskuteres, men vi har gjort vores bedste.

Kilder:

- Christensen, Peter M.M., 1996: *Arkivmateriale*
 Nystrøm, E., 1987: *Fra Nordsjællands Øresundskyst, 1938. Søllerødbogen*
 Råbymagle, Hanne, 2002: *Thurah og haven på Holtegaard.*
 Thurah, L. de, 1746: *Den Danske Vitruvius*
 Weilbach, F., 1924: *Architekten Lauritz de Thurah*

„Gegenbeispiel“ fotografier - havekunstneren Gudmund Nyeland Brandt (1878-1945) som fotograf

„Gegenbeispiel“ photos - and others

The garden artist Gudmund Nyeland Brandt (1878-1945) as photographer

Keywords: Photos, Students, Academy of Fine Arts, Teacher, History, Denmark

Asger Ørum-Larsen

Paradoksalt nok tegnede havearkitekten G. N. Brandt sjældent selv sine haveplaner. De blev udført af hans nærmeste medarbejdere efter nøje anvisning. Men han var en habil fotograf, og hans optagelser spillede en vigtig rolle under planlægningen.

Sine første fotografier samlede G. N. Brandt i et album fra ungdomstiden (1885-1899) på ejendommen „Krathus“ ved Ordrup Krat med optagelser fra ejeren grosserer Puggaards store park og privatgartneri. Disse fotografier blev sikkert taget med et stort plade-kamera, som man brugte på den tid. Der er tale om 16 optagelser. I sin videre læretid som gartner ved planteskoler, henholdsvis i Valby og derefter i England fra 1899-1901 fotograferede Brandt vist ikke meget, da der kun findes få billeder, som kan tilskrives ham herfra.

Brandts videre studierejse til Paris og Tyskland - Belgien førte så vidt vides også til meget få fotografier.

Atter hjemkommen til Danmark blev Brandt gartnermedhjælper ved sin fars nye gartneri i Ordrup ved Ellensvej, hvor den unge Brandt anlagde egen staude-planteskole efter sine engelske erfaringer. Brandt blev kort tid efter knyttet til Gentofte Kommune som kommunens rådgiver i beplantnings-spørgsmål, for eksempel vedrørende vedligeholdelsen af lindetræerne i den gamle Jægersborg Allé.

Brandts fotografier fra hans planteskole og senere nye privathave ved hjemmet findes i hans plantebøger: „Stauder“ fra 1914 og „Vand- og Stenhøjsplanter“ fra 1917.

En anden samling af Brandts fotografier er de undervisnings-lysbilleder, han benyttede på Kunstakademiets Arkitektskole, hvor han var ansat som lektor i beplantnings-spørgsmål og havearkitektur fra 1922. Disse lysbilleder, som han for øvrigt også benyttede til sine foredrag om havekultur, blev meget beundret på grund af den klare måde, de belyste beplantnings-problemerne på. Flere af glaspladerne var forsynet med Brandts foreslåede påtegninger.

Det er mindre kendt, at G. N. Brandt havde en anden lille samling af fotografier,

Den unge Gudmund Nyeland Brandt forrest t.h. og faderen overgartner P. C. Brandt forrest t.v. I midten gartner Deichmann, senior + andre gartnere i parken ved „Krathus“ i Ordrup ca. 1897. Sandsynligvis tidligere elever fra „Vilvorde“.

Den unge Brandt brugte så megen af sin skolefritid i gartneriet, at han som tyveårig fik en dårlig 3. karakter til sin studentereksamen fra Ordrup Gymnasium !

som han også blandt andet brugte til sin arkitekt-undervisning. Gennem den opmærksomme havearkitekt C. Th. Sørensen, der arbejdede sammen med Brandt i Ordrup ved flere af dennes vigtige have- og park-planlægninger, ved vi, at Brandt kaldte disse billeder for „gegenbeispiel-fotografier“ Det drejer sig om ca. 15 - 20 fotografier af mindre detail-motiver, som Brandt havde fundet under sine mange havebesøg.

Det var billeder, der afslørede en æstetisk fejl ved en beplantning eller det anlægsgartneriske. Gegenbeispiel, denne konstruerede tyske glose, betyder „modeksempel“, fejleksempel eller måske miseksempel? Det vides fra C. Th. Sørensen, at Brandt under „bord-arbejde“ på Akademiet kastede nævnte fotografier til de studerende, så de kunne betragtes og diskuteres. I dag er der vel ikke mange tilbage af de arkitektstuderende, som Brandt underviste i årene 1922 - 1940.

Hvorfor valgte G. N. Brandt denne mærkelige tyske betegnelse? Han har ikke selv senere givet nogen forklaring herpå. Men det peger mod Tyskland.

G. N. Brandt havde allerede i sin studietid sydpå fået kontakt med førende tyske havearkitekter. Han vedligeholdt forbindelsen gennem korrespondance, ved flere senere korte studierejser og gennem at abonnere på tyske fagtidsskrifter. Derfor kunne Brandt med selvfølgelighed deltage i den vigtige tyske fagdiskussion, der udviklede sig på grund af en haveudstilling 1926. Brandt holdt således 1926 i Tyskland et foredrag om emnet og skrev sin kendte korte afhandling Von kommenden Garten - 1927 i det tyske tidsskrift Gartenkunst. Det vakte opsigt og omtale blandt tyske fagfæller. Samme år kom afhandlingen på dansk i tidsskriftet Havekunst.

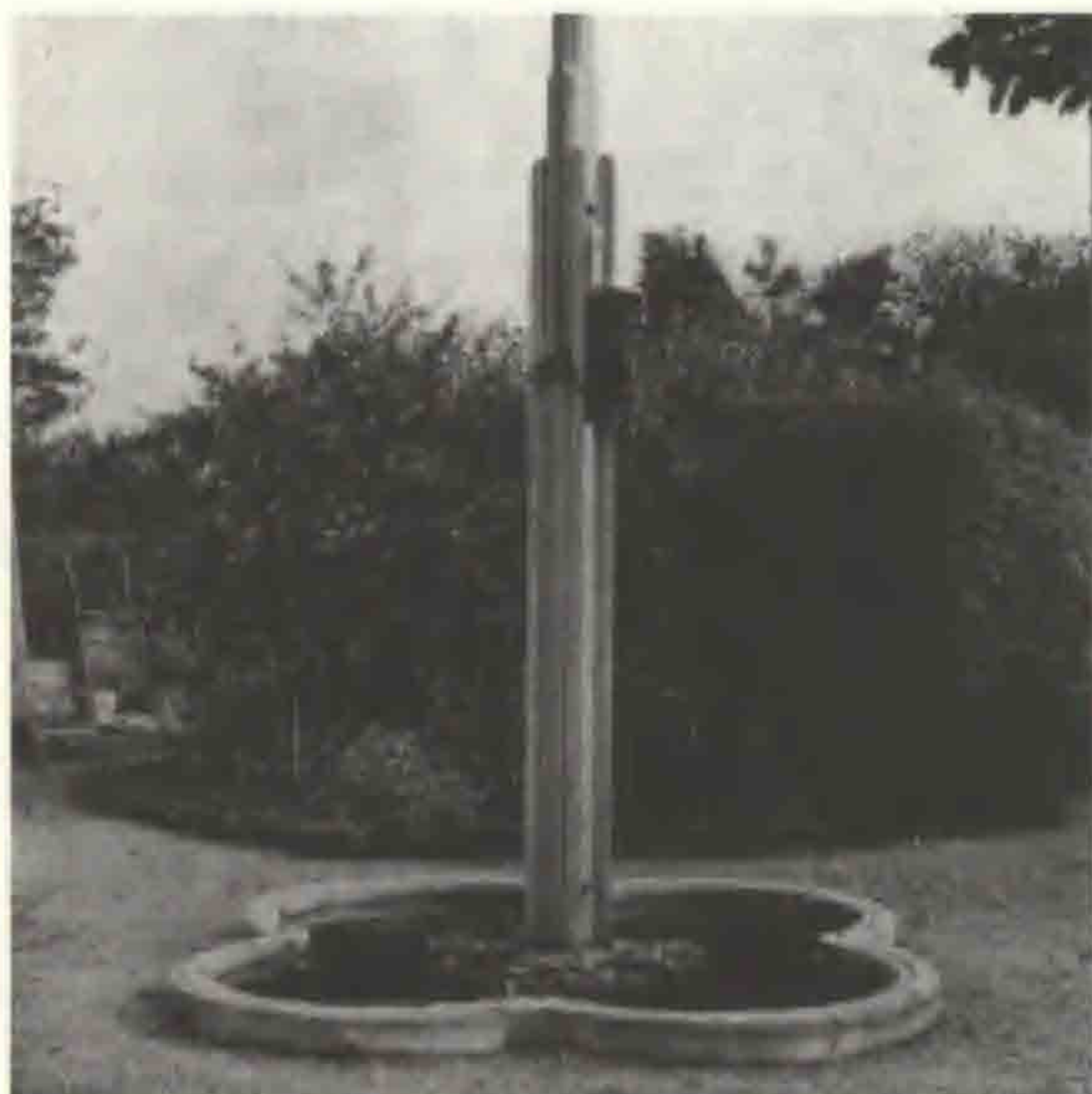
De omtalte „gegenbeispiel“ - fotografier har Brandt måske taget på baggrund eller som led i denne tyske have-diskussion?

For dem, som ikke kender de tanker G. N. Brandt formulerede om fremtidens have i tyske og skandinaviske fagtidsskrifter blot dette: Udviklingen vil fremtvinge, at den almindelige villahave bør være billig i anlæg. Ingen dyre stenpartier, hellere rimelig jordforbedring, så frodig blomsterdyrkning er mulig. Havens plan skal endvidere være ukompliceret, så beboerne kan flytte om på beplantningerne efter ønske og behov, da haven vil blive betragtet som en „legeplads“. Og som et stykke natur i byen, skal havens bund helt være i græs.

Det er nu 75 år siden, G. N. Brandt fremsatte disse formodninger om den almindelige byhaves fremtid.

Kun et af G. N. Brandts gegenbeispiel-fotografier kendes i dag med sikkerhed. Det gik sådan til: En Gentofte-borger udvidede sin villa i Hellerup med en tilbygning, som krævede en omlægning af haven. Han fik den idé at lade anlægsgartneren udføre et dekorativt fundament til flagstangen, der stod på en lille rund udvidelse af midterstien (1). På vej til sin undervisning på Akademiets Arkitektskole med S-toget fra Charlottenlund til Hellerup, der passerede omtalte have, bemærkede Brandt det lille anlægsarbejde og fotograferede det et par dage senere til indlemmelse i sin lille nævnte billed-samling. Hvorledes Brandt kommenterede dette fotografi vides desværre ikke, men måske som eksempel på haven som ejerens „legeplads“?

Havearkitekt Troels Erstad (1911-1949) var fra 1941 G. N. Brandts kompagnon og

Haven i Hellerup, et af Brandts såkaldte „gegenbeispiel fotografier“, taget foråret 1933. Flagstang i et firkløverformet bassin med nøkkeroser.

førte som selvstændig tegnestuevirksomheden videre fra adressen på Ordrup Jagtvej 34 efter Brandts død 1945. Erstad, der var medvirkende ved fagets organ, tidsskriftet Havekunst, skulle i 1948 holde nogle foredrag om havearkitektur. Derfor disponerede han over Brandts undervisnings-lysbilleder og lille samling af gegenbeispiel-fotografier. Erstad kendte ikke de nærmere omstændigheder ved Brandts fotografi af Hellerup-haven fra 1933, mistydede det og offentliggjorde billedet i Havekunst med en spydig, lidt arrogant tekst. Og uden at oplyse, at det var et af Brandts gegenbeispiel-fotografier.

Garneriet „Krathuset” i Ordrup
Ca. 1898 - tilhørende Grosserer
Puggaard - fotograferet af den
unge G.N. Brandt.

I de senere år fra ca. 1930 benyttede G. N. Brandt et spejlreflex-kamera, som han medbragte overalt.

G. N. Brandts ungdomsfotografier fra ejendommen og gartneriet „Krathus” i Ordrup findes i hans album, som bevares af Gentofte Kommunes Lokalarkiv i Hellerup. Fotografierne er her desværre uden angivelse af navne og årstal.

De fotografier, som Brandt derefter tog i sin videre uddannelse og virksomhed som gartner og haveplanlægger er, forsåvidt de er bevarede, at finde i Arkitektskolens Arkiv. Det gælder også hans mesterlige lysbilled-samling til undervisningsbrug.

Professor, havearkitekt C. Th. Sørensen sørgede for, at Brandts fremragende lysbilled-samling blev deponeret på Kunstakademiets Arkitektskole, da han i årene 1956 - 63 var konsulent i park- og beplantnings-spørgsmål for Gentofte Kommune.

Efter at professor, havearkitekt C. Th. Sørensen sluttede i 1963 på Kunstakademiet, ordnede han skolens samling af undervisnings-lysbilleder, deriblandt G. N. Brandts og hans egne.

Om den lille samling af Brandts „Gegenbeispiel“-fotografier er bevaret samlet med det omtalte havebillede fra Hellerup, vides ikke.

Men de utallige fotografier, som G. N. Brandt tog som kommunegartner i Gentofte fra 1927 - 1945 findes omhyggeligt bevarede i Gentoftes Tekniske Forvaltning - Parkvæsenet. De har stor historisk værdi.

Noter

1. Havens ejer var ingeniør L. E. Larsen, F. L. Schmidt & Co. og adressen Ingeborgvej 43, Hellerup.

Små meddelelser

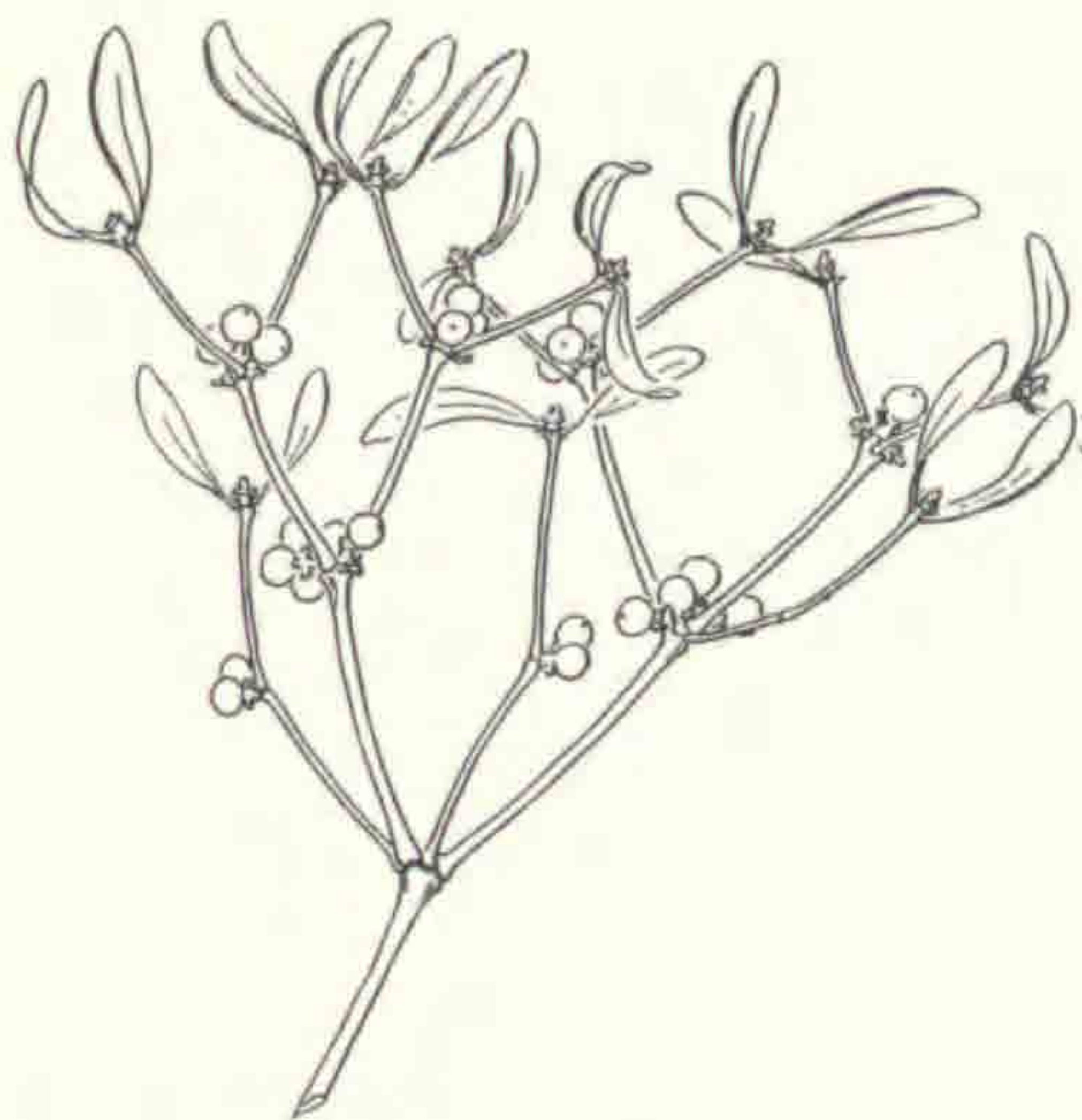
Mistelten og / eller flyverøn

Johan Lange

I sagnet om Balder fortælles der som bekendt om en opdigtet hændelse i gudernes verden „Asgård”. Den går ud på, at den onde Loke narre den blinde Høder til at skyde den ejegode Balder med en pil af mistelten.

Balders mor Frigg havde forinden gjort et alvorligt forsøg på at forhindre at der skulle ske Balder noget ondt, idet hun havde taget alt, både dødt og levende i ed, om ikke at skade Balder, men Frigg havde glemt den for hende ubetydelige mistelten. Det vidste Loke og udnyttede det.

Selvom fortællingens karakter af sagn gør dybere studier i beretningen vanskelig eller umulig, så undlader vi ikke følgende overvejelser over detaljer, f. eks. om misteltenen virkelig er egnet til at fremstille en brugbar pil af.

Del af mistelten, *Viscum album*, med frugter.

Væksten er som bekendt, af en vedplante at være, både dværgagtig og ret blød, stænglernes længdeårstilvækst kun fra 1 til 5 cm, skuddene er tilmed zig-zag-forløbende, dvs. skudretningen ændres hvert år og er altså alt andet end retforløbende, hvilket gør fremstilling af en brugbar pil så godt som umulig.

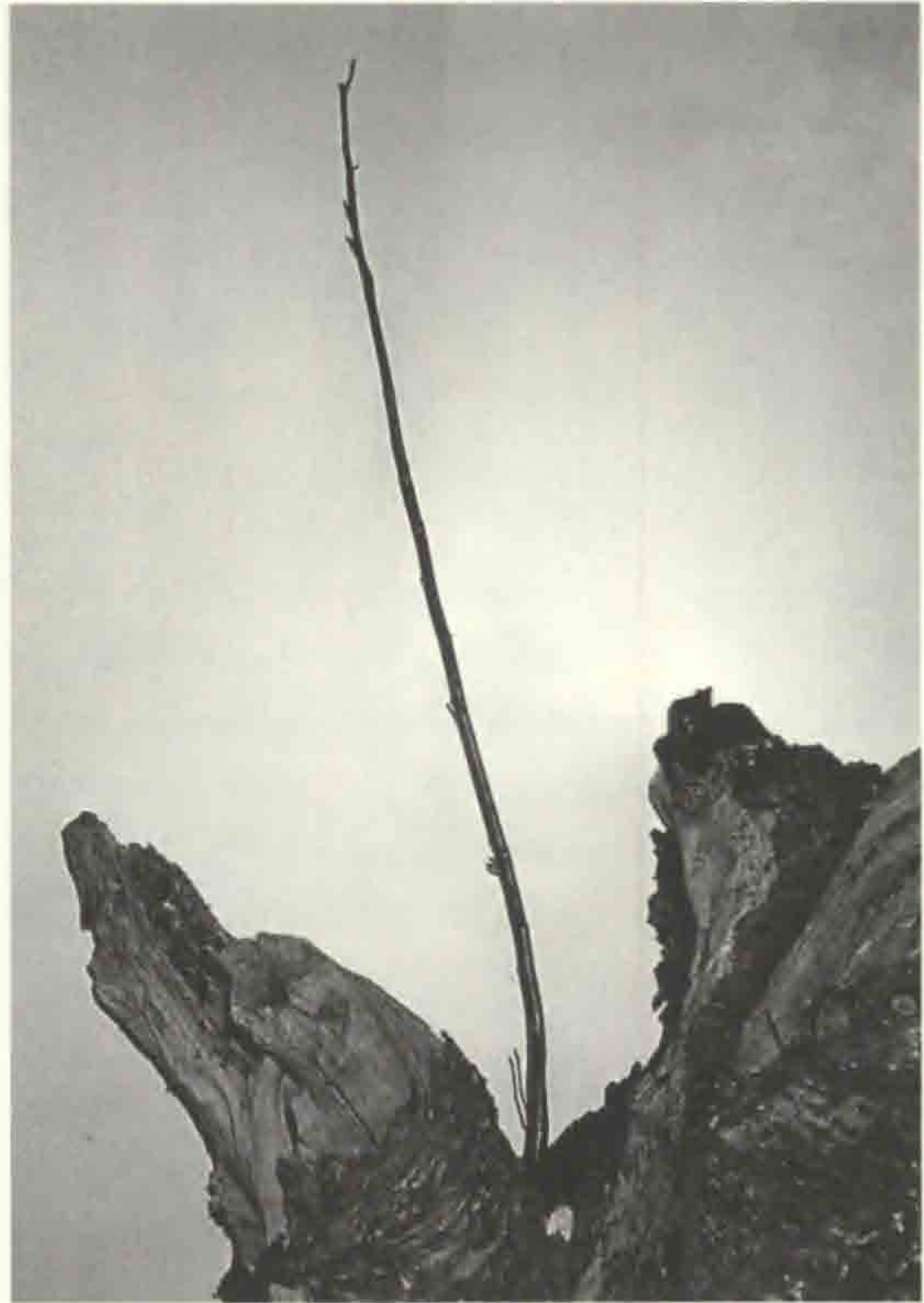
Der findes imidlertid ret almindeligt unge og ældre individer af diverse almindelige træer, der som purunge har slået rod i et ældre træs „hoved” med en eller flere små råddenskabs-samlinger, hvor det unge træs rødder kan vokse. Sådant et epifytisk træ f. eks. af røn, benævnt „flyverøn” kaldtes tidligere undertiden mistelten og tillagdes

en ægte misteltens egenskaber og, som noget væsentligt: brugbar som pil efter en passende tillempning.

Den ægte mistelten og dens forekomst som halvsnylter på en række forskellige vedplanter, undertiden højt til vejrs er yderst sjælden her i Norden, men almindelig læn-

gere sydpå. Når man finder den lavt i værtstræerne, er den i reglen bevidst sået på stedet, mens en høj placering nok må skyldes fugle, altså en helt naturlig frøspredning.

Vi vender tilbage til „flyverønnen”, som i visse kredse vistnok stadig betragtes med en vis ærefrygt, og anses for lægende, ligesom den særprægede plante med den særprægede voksemåde har givet anledning til navne som egemistel, agernmistel, lindemistel, æblemistel, egemispel, mestertjene, fuglelim, tjørnekørvel, rønurt, søsrønnike, hvoraf nogle få er uforståelige, mens andre forklares (delvis) i Ordbog over Danmarks Plantenavne.

Ung „flyverøn”, *Sorbus aucuparia*, i en udgået fuglekirsebær, *Prunus avium*.

Kilde:

Lange, J. 1959 - 1961. Ordbog over Danmarks Plantenavne I-III.

Havebrugshistorisk Dagbog okt. 2001 - sept. 2002

Ved A. Ørum-Larsen

2001

Oktober

En udstilling „Paradisets Have” om danske præstegårdshaver vises fra 31. aug. til 20. maj på Landbrugsmuseet ved Gl. Estrup.

Slots- og Ejendomsstyrelsen tænker på at indrette en såkaldt „Kulturkiosk” ved indgangen til Frederiksberg Have i København

Tomaten har nu overgået guleroden som den mest solgte grøntsag i Danmark.

November

Stort salg af græskar (ca. 100.000) i anledning af den amerikanske Halloweendag, som er ved at blive almindelig i Danmark.

De første lindetræer plantes nu endelig med forsinkelse på Kgs. Nytorv i København. Der skal i alt plantes 80 træer.

Der er ca. 2500 anlægsgartnere i Danmark. Flest i byerne. Faget er næsten blevet et modefag.

December

Tankefulde Haver : en vandring i tre havers frimureriske symbolverden. Udstilling om haverne ved Jægerspris Slot, Louisenlund i Slesvig og Sanderumgård, særudstilling på Frederiksborgmuseet i efteråret 2001.

2002

Januar

10 TV-udsendelser om engelske haver (DR) begynder - ved konsulent Helge Petersen. Blomsterkunstner Tage Andersen udsmykker en udstilling i Statens Museum for Kunst. En udstilling „Making Nature” om kunst og natur åbnes i Nikolaj Udstillingsbygning i København. 26 jan. - 24. febr.

Februar

Arkitekt Arne Jacobsen fejres med artikler og udstillinger den næste tid i anledning af hans 100-års dag - 2. febr. Arne Jacobsen var også en fremragende havearkitekt.

Marts

Forårsudstilling i Haveselskabets Have - Brøndsalen med forårsblomster: anemoner, tulipaner, krokus m. fl.- Også en særudstilling om gækkebreve.

April

Bjørnekloen breder sig, er skadelig og må bekæmpes effektivt. En undersøgelse må foretages for at udfinde, hvor den er mest udbredt.

Det skandinaviske Forum för trädgårdshistorisk forskning får hjemmeside på Internettet.

Tivoli åbner 19. april sæson 2002 med blandt andet nyt permanent sanseshow ved Søen med lysvirkninger, laser, musik og vandshow.

Jordens Dag - om det internationale miljø 22. april

Maj

Der bygges en glas-pyramide ved indgangen til cisternerne i Søndermarken på Frederiksberg.

Pladsen ved Thorvaldsens Museum omlægges efter Torben Schønherr's plan med spejl-bassin.

Mors Dag - 12. maj - stort blomstersalg.

Juni

Malene Hauxner fremlægger sin nye bog: „Med himlen som loft”, ved en sammenkomst i Marmorhallen på Landbohøjskolen - 12. juni.

Juli

Renæssancehaven ved Uraniborg på Hven indhegnes, så der kan tages entré.

En rosenudstilling åbner i Brøndsalen - Haveselskabets Have, Frederiksberg - 6. juli.

Orchideer er blevet almindelige stueplanter i danske hjem - planterne kommer fra danske og udenlandske gartnerier

August

En udstilling med titlen Havekunstens Idé åbnes 22. aug. i Dansk Arkitektur Center, København - i anledning af landskabsarkitekt Sven-Ingvar Anderssons 75-års dag.

Poesien i Parken - Digtere læser op i Frederiksberg Have i København.

September

Barokanlægget Nordmandsdalen i Frederiksberg Slotshave genåbnes efter flere års istandsættelse - 9. sept.

Havens Dag - 8. - 9. sept.

Forbruget i Danmark af grønsager og frugt er stadig stigende.

Værket Danmarks Havekunst med 3 bd. præsenteres ved en sammenkomst i Glyptotekets festsal den 1. oktober.

Smagens dag - der agiteres blandt andet på skolerne for økologiske grønsager og frugt.

Høsten af æbler og pærer er særdeles fin i år, men kan ikke dække det danske forbrug.

En ny spisesvamp, fløjlsfod, kan nu fås under det japanske navn Enoki.

Havebrugshistorisk Bibliografi okt. 2001 - sept. 2002

Ved A. Ørum-Larsen

2001

Oktober

Meddelelse fra Forum för Trädgårdshistorisk Forskning - om seminar, årsmøde og medlemsliste.

Søren Ryge Petersen: Bladrelyst - luksusværk - anmeldelse af Danmarks Havekunst bd. 2. af Lulu Salto Stephensen - Arkitektens Forlag - Politiken 4. sekt. 13. okt.

Marie-Louise Paludan: Ad slyngede stier - anmeldelse af Danmarks Havekunst bd. 2. af Lulu Salto Stephensen - Arkitektens Forlag. - Weekendavisen 16. - 25. okt.

Lars Ole Locke: Tomaten besejrer guleroden - om det stigende salg af tomater - Politiken 27. okt.

Også stort salg af græskar - p. gr. af amerikansk skik - Politiken 30. okt.

November

Henrik Sten Møller: Et nyt landskab - om Stig L. Andersens haveplan til Ladegårdsparken i Holbæk - Politiken 29. nov.

2002

Januar

Birthe Lauritsen: Vinterklædt slotshave kan give inspiration [Ledreborg]. Børsen. - 2002-01-04. - Weekend, s. 18-19 : ill.

Birgitte Husted Bendtsen: Gertrude Jekyll : med blomsterbedet som lærred. Haven. - Årg. 102, nr. 1 (2002). - S. 22-27. ill.

Frank Kirkegaard Hansen: Lille ø med stor have [Kommandantens Have]: Haven. - Årg. 102, nr. 1 (2002). - S. 58-61 : ill. Steen Estvad Petersen: Bryggerens Akademi - om æresboligen i Valby - Politiken 1. sekt. 18. jan.

Camilla Plum: Lige om lidt - om frøkataloger - Politiken 5. sekt. 27. jan.

Henrik Sten Møller: Landskabsarkitekten - om Jeppe Aagaard Andersen, der fylder 50 år - 2. sekt. 29. jan.

Februar

Karsten R. S. Iversen: Gigantisk gulerod - anmeldelse af Tage Andersens blomsterkunst på en udstilling på Statens Museum for Kunst - Politiken 2. sekt. 2 febr.

Pernille Stensgaard: Alt nyt fra landet - anmeldelse af Peter Dragsbos og Helle Ravns bog: Nu bygger landmændene stuehuse i herregårdsstil - Weekendavisen 21. febr.

Chr. Bundgaard: Bagsidelandet - anmeldelse af Tom Nielsens afhandling: Den moderne bys overskuds-landskaber - Arkitektens forlag - Politikens sektion om bøger 21. febr.

Marts

Kirsten Nielsson: Miljøet betaler for perfekte planter - Som man sår - Politiken sektion. Liv. 16. marts

Erik Westergaard: Tankefulde haver : en vandring i tre havers frimureriske symbolverden: tanker om publikumsreaktioner i forbindelse med en særudstilling på Frederiksborgmuseet i efteråret 2001 [Udstilling om haverne ved Jægerspris Slot, Louisenlund i Slesvig og Sanderumgård]. Årsskrift / Carlsbergfondet. - S. 98-103 : ill.

April

Ebbe Gotfredsen: Kildeparken, glimt fra garnison og militærmusik, 28 sider, illustreret Forlag: Teknisk Forvaltning, Park & Natur. Indhold: Aalborg garnison og Aalborg parker ; Kildeparkens tilblivelse.

Henning Møberg: Fredericia Vold : en ressource for fæstningens indbyggere? Vejle Amts årbog. - S. 24-36. ill.

Martin Abrahamsson: Slotshaven ved Gram. Sønderjysk månedsskrift. - nr. 4. - S. 89-94 : ill.

Maj

Anne R. Beer: Parkernes forfald i Storbritannien: resultatet af over tyve års forsømmelse af parker og grønne områder. Stads- og havneingeniøren. - Årg. 93, nr. 5 (2002). - S. 50-53 : ill.

Lena Israelsson: Køkkenhaven. Den grønne arv - om køkkenurternes historie - bog oversat fra svensk på Chr. Ejlers Forlag.

Ny plads i Københavns centrum - om anlæggelsen af Thorvaldsens Plads. Politiken 8. maj

Juni

Inger Lauridsen: Møllehaven med de gamle stauder [Højer Møllehave]. Haven. - Årg. 102, nr. 6/7 - S. 52-55. ill. Malene Hauxner: „Med himlen som loft”

Juli

Hans Ovesen: Styr på sagerne - anmeldelse af Malene Hauxners bog i Weekendavisen 5. juli

Henrik Wivel: Ren værn - omtale af den nye Thorvaldsens plads tegnet af Torben Schönherr i samarbejde med kunstneren Jørn Larsen. Politiken 12. juli.

Njor, John: Prins Charles have på Highgrove i Gloucestershire. Politiken. - 2002-07-21. - Sektion 4, s. 6, ill. Micael Rothenborg: Dødbringende bregner - om ørnebregne eventuelle giftighed. Politiken 3. sektion 28. juli.

August

Henrik Sten Møller: Storbyoaser - Om fornyelsen af Thorvaldsens Plads og Halmtorvet. Politiken 2. sektion, 1. august.

Peter Michael Hornung: Ørstedsparkens mænd. Politiken 3. sektion, 2. august.

Henrik Larsen: Træer uden vokseværk - om Bonsai-kultur i Bo Jacobsens planteskole i Ølstykke.

Lars Igans Rasmussen: Blomsternes dronning - om rosenkåringen i Valby Park - sorten Ingrid Bergman vandt. Politiken 5. august.

Uffe Hastrup: Bioinvasion fra Kaukasus - om bjørnekloens kedelige udbredelse i Danmark og dens bekæmpelse. Politiken 17. august.

Pernille Tranberg: Den glade gartner. Politiken 5. sektion, 18. august.

Niels Nørgaard: Gamle danske grøntsager i genbank i Årslev. Politiken 20. august.

Hans Peter Hagen: Jordbær til taghaven - kronik. Politiken 24. august.

Sarah Skærum: Styr på grønne åndehuller - om Københavns parkplanlægning samarbejde med parkbrugerrådene, som ved mest om parkernes anvendelse. Politiken 27. august.

September

Flemming Frydendal, Ole Priskorn og Ebbe Lorentzen (redaktion): Nordmandsdalen i Fredensborg Slotshave: restaureringen 1984 til 2002. 99 sider, ill.: Slots- og Ejendomsstyrelsen

Elisabeth Astrup: Barokanlæg genåbner i dag - Nordmandsdalen i Fredensborg Slotshave indvies efter flere års istandsættelse. Med deltagelse af Dronning Margrethe II og Prins Henrik. Politiken 9. sept.

Marianne Krogh Andersen: Nervekrig - truet havekunst - det Kgl. Danske Haveselskab fylder 175 år - om havens historie og dens problemer. Weekendavisen 20. - 26. sept.

Annemarie Lund: Danmarks Havekunst bd. III. Arkitektens Forlag.

Vibeke Glud: Ansigtssløftning til Danmarks ældste offentlige bypark [Randers] Tøjhushaven. Stads- og havneingeniøren. - 93, nr. 10 s. 20, 22. ill.

Bog anmeldelser

Lena Israelsson

Køkkenhaven.

Den grønne arv

Christian Ejlers Forlag 2002.

Oversat fra svensk af Maj Scharff. Dansk indledning af professor dr. phil. Johan Lange

Den historiske indledning om Køkkenhavens historie i Danmark gennemgår køkkenurternes indførselshistorie. Ikke bare 1800tallets, men hele indførselsperioden fra bondestenalderen og frem til vor tid. Det er denne del af emnet, der har Johan Langes store interesse. Den stilhistoriske eller dyrkningsmæssige del spiller ikke helt så stor en rolle og derfor gør forfatteren sig skyldig i en lille planteanvendelsesmæssig fejltagelse, idet køkken- og frugthaverne iflg Johan Lange forvises fra barokkens prydhaveanlæg, selv om det vides med stor sikkerhed at netop frugttræerne i høj grad indgik både som allétræer og fyld i bosqueterne i mange danske barokanlæg. (Se artiklen om Gl. Holtegaard i dette nummer af årbogen). Det Kongelige Danske Haveselskab (grundlagt 1830 og dermed verdens næstældste) fik netop lov til at bære dette fine navn takket være dets store indsats for det økonomiske havebrug, altså for nyttehaverne.

Selve bogen beskriver i meget begejstrede vendinger haveskribenten Lena Israelssons personlige erfaringer med dyrkning af historiske køkkenurter. Bogen er delt op i en række kapitler, der beskriver køkkenhavens plan, dyrkningsmetoderne, de glemte køkkenurter, den truede mangfoldighed, at dyrke frø, kartoflen, opbevaring om vinteren, her får du frø, planter, information, billedfortegnelse og register. Her er de gode gamle dage stadig gode. Vores viden om datidens meget liberale anvendelse af arsenik, nikotin, bladan, DDT o.l. forbigås ganske til fordel for troen på at periodens gennemtænkte kredsløbsprincipper og mange sorter rummer løsningen på alle have- dyrkningens problemer. Det er måske en lidt barsk indgangsreplik til en anmeldelse, men det tjener på den anden side heller ikke til at øge læsernes interesse for emnet, hvis holdningen er alt for romantiserende og nutidsfjendsk.

Bogen bærer generelt præg af en lidt løs og journalistisk tilgang til emnet, hvad der både er godt og skidt. Godt fordi bogen trods en del svedismer, uklare eller regulære manglende oversættelser (hundkäx, det svenske navn for *Chaerophyllum bulbosum*, oversættes til hundekiks) er meget hyggelig og letlæselig; skidt fordi det er svært ud af teksten at læse, hvornår der er tale om beskrivelsen af historiske forhold og hvornår der

er tale om forfatterens egne anbefalinger. Det gælder omtalen af bekæmpelsesmidler, hvor hjemmefremstilling af sprøjtemidler med brun sæbe, malurt og tobak måske nok kræver en lidt mere tilbunds gående brugsanvisning, hvis man ikke skal komme galt af sted. Hjemmedyrkning af hamp går nok heller ikke! Beskrivelsen af hvordan ting og sager gøres, bærer ligeledes præg af en meget løs forfatter og/eller oversætterhånd. Desuden er en række af de botaniske betegnelser decideret forkerte. Eksempelvis hører Cikorie og salat ikke til de korsblomstrede, blomsterkarse ikke til katostfamilien. Til gengæld er det meget spændende at læse om nogle af de mange glemte køkkenurter som spinatranke, jordmandel og jordkastanje, som virkelig er glemte. I en helt anden grad end beskrivelserne af hvidløg, rucola og hestebønner, som vil være de fleste haveejere bekendte. Det er denne sidste del af bogen, der er den mest inspirerende og praktisk betonedede. Her får læseren selv lyst til at arbejde videre med emnet og det er i sig selv en væsentlig egenskab ved en bog. Dertil er bogens fyldige fortegnelse over frøhandlere, foreninger og institutioner heldigvis til stor hjælp. Alligevel må det siges, at det altid er ærgerligt, når resultatet, den færdige bog, bærer unødigt meget præg af manglende omhyggelighed.

En stor ros til emnet, men en betinget anbefaling af bogen!

Jane Schul

Lene Floris

Havens Huse

eksempler 1700 - 2000

Thanning & Appel 2001

60 sider, ill.

Pris: 99 kr.

ISBN 87-413-6397-3

„Havens huse” er blevet til i forbindelse med en udstilling, udarbejdet i 2001 på Holbæk Museum. Det er der kommet en både læsevenlig og gennemillustreret oversigt ud af. Bogen præsenterer de mange former for huse til lyst og nytte, som var og er at finde i haverne hos kongehuset, hos adelen, hos det bedre borgerskab - og i mere ydmyge omgivelser.

Bogen er delt op i temaer, ordnet efter de forskellige typer havehuse, der præsenteres - lige fra lokummer og hønsehuse til tepavilloner og orangerier. Alle temaerne bliver fulgt af et rigeligt billedmateriale, så læseren får en god fornemmelse for de forskellige typers funktions- og arkitekturhistorie. Med temaerne følges også små brugs-

historier, så læseren får et indblik i bredden af det liv, der blev levet, og fortsat bliver levet, i havens huse - store som små.

Mest interessant står de længere og mere personlige historier. Et eksempel er beskrivelsen af forfatteren Mathias Winthers og litteraten Chr. Molbechs møde først i 1800-tallet med de mange små havehuse i det romantiske, landskabelige haveanlæg på Sanderumgaard. Haven blev anlagt i 1790-erne, og fik, som tiden bød det, et væld af små lysthuse, som skulle vække undren, refleksion og begejstring hos havens besøgende. Læseren får, gennem digtuddrag og dagbogsbeskrivelser, et velvalgt indblik i de stemninger og ideer, som mødet med Sanderumgaards havehuse hensatte de skrivende gæster i.

Det bedre borgerskabs havehuse og deres anvendelse er fint indfanget bl.a. i beskrivelsen af tepavillonen i haven hos en velhavende apotekerfamilie i Holbæk - her får læserne historien om naboens barn, der gennem hegnet kigger ind i den fine have med tepavillonen som ind til et forjættet land.

Desværre er det beklageligt, at billedkvaliteten i trykningen ikke helt står mål med de mange fine eksempler, der er fundet frem. Bogen ville have vundet ved en større omhyggelighed i den tekniske udførelse.

„Havens huse” kan betragtes som en billedmættet første indføring i et meget stort og varieret emne. Og som en oversigt og en indføring fungerer den fint - til både nytte og inspiration.

Rikke Bengtha Ruhe

museumsinspektør, cand.mag. Frilandsmuseet.

Vilvorde - 125 år

36 sider

Pris: 40 kr

Roskilde Tekniske Skole,
Vilvorde, Køgevej 131,
postboks 132,
4000 Roskilde.

Garnterskolen „Vilvorde”, nu en afdeling af Roskilde tekniske Skole, kunne i 2001 fejre sit 125-års jubilæum.

Det skete med et åbent hus-arrangement i juni og ved at udsende skriftet „Vilvorde - 125 år”. Det illustrerede hefte indeholder 37 artikler af medarbejdere og andre tilknyttede personligheder, som fortæller om skolens historie og vekslende forhold og udvikling de sidste 25 år til 2001.

Den kendte havebrugshøjskole blev som bekendt stiftet i 1875 af Stephan Nyeland i Charlottenlund ved København, og blev opkaldt efter sit forbillede i Belgien.

Skolen blev ført videre i 1911 med Vald. Jensen som forstander, der reddede den fra lukning.

I 1958 blev havebrugshøjskolen fra således i ca. 80 år at have været privatejet, omdannet til en selvejende institution med Erik Skovby som forstander. Nyt nødvendigt byggeri blev igangsat med moderne lokaler, så gartneruddannelsen kunne genoptages og fortsættes. Kravet om obligatorisk dagundervisning for gartnerelver og den nye toårige gartneritekniker uddannelse fra 1973 førte til så stor tilstrømning af elever, at skolen var nød til at flytte til større forhold. Tølløse Slot i Nord-vest Sjælland blev købt, og de næste år ombygget og udvidet til undervisningsbrug, fra 1977 med Svend Englyst som forstander.

I heftet fortælles videre om gartnerskolen Vilvordes udvikling i det smukke gamle renæssanceslot. Men den omtalte nyindretning af skolen blev så kostbar, at den lånte kapital ikke kunne forrentes, så en konkurs måtte konstateres. Skolen blev i hast flyttet til Roskilde Tekniske Skole i 1990 som eneste mulighed for at kunne videreføres.

Om hele denne turbulente udvikling berettes der i detaljer. For eksempel blev Vilvorde i denne periode fra 1958 med Erik Skovby ledet videre af skiftende 6 forstandere, hvilket i sig selv vidner om skolens expansion og vanskeligheder med at tilpasse økonomien. Den nuværende afdelingsleder af gartnerskolen fra år 2000 hedder Nils-Ole Vibo Jensen.

Jubilæumsskriftet Vilvorde - 125 år er velkomment, fordi det især fortæller om gartnerskolens sidste 25 år efter udflytningen fra Charlottenlund.

Det kan anbefales til alle, som interesserer sig for gartnerfagets fremtid. Det vidner om stor optimisme, ikke mindst til glæde for de ældre Vilvorde elever, som stadig lever.

Den nye Vilvorde skole i Roskilde er ifølge skriftet indstillet på fortsat expansion og

udvikling. Den er åben for nye fag og undervisningsmetoder. I 1994 kom et kursus til for blomster-binderi, og endnu senere et andet for plantehandel.

I skoleåret 2000 var der på de forskellige kurser i alt 431 årselever. Men antallet har stigende tendens. Der er ansat 45 lærere, med yderligere et personale på 7 personer.

Skolen har fine undervisnings-faciliteter, som drivhus, anlægshaller, motorredskaber m.m., som deles med eleverne fra de to andre afdelinger for henholdsvis land- og skovbrug. Skolens hovedbygning er Roskildegårdens ombyggede stuehus fra 1920. En park, som skolen havde i Charlottenlund og senere i Tølløse, savnes indtil videre.

Om Vilvorde i Tølløse, se *Fra Kvangård til Humlekule 1999*.

Asger Ørum-Larsen

Vilvorde 2001. Skolens hovedbygning er Roskildegårdens ombyggede stuehus fra 1920.

Ekskursionsberetninger

Aftenbesøg i gårdhaverne ved gårdene fra Dannemare, Barsø og Fjellerup på Frilandsmuseet i Sorgenfri torsdag d. 6. juni 2002

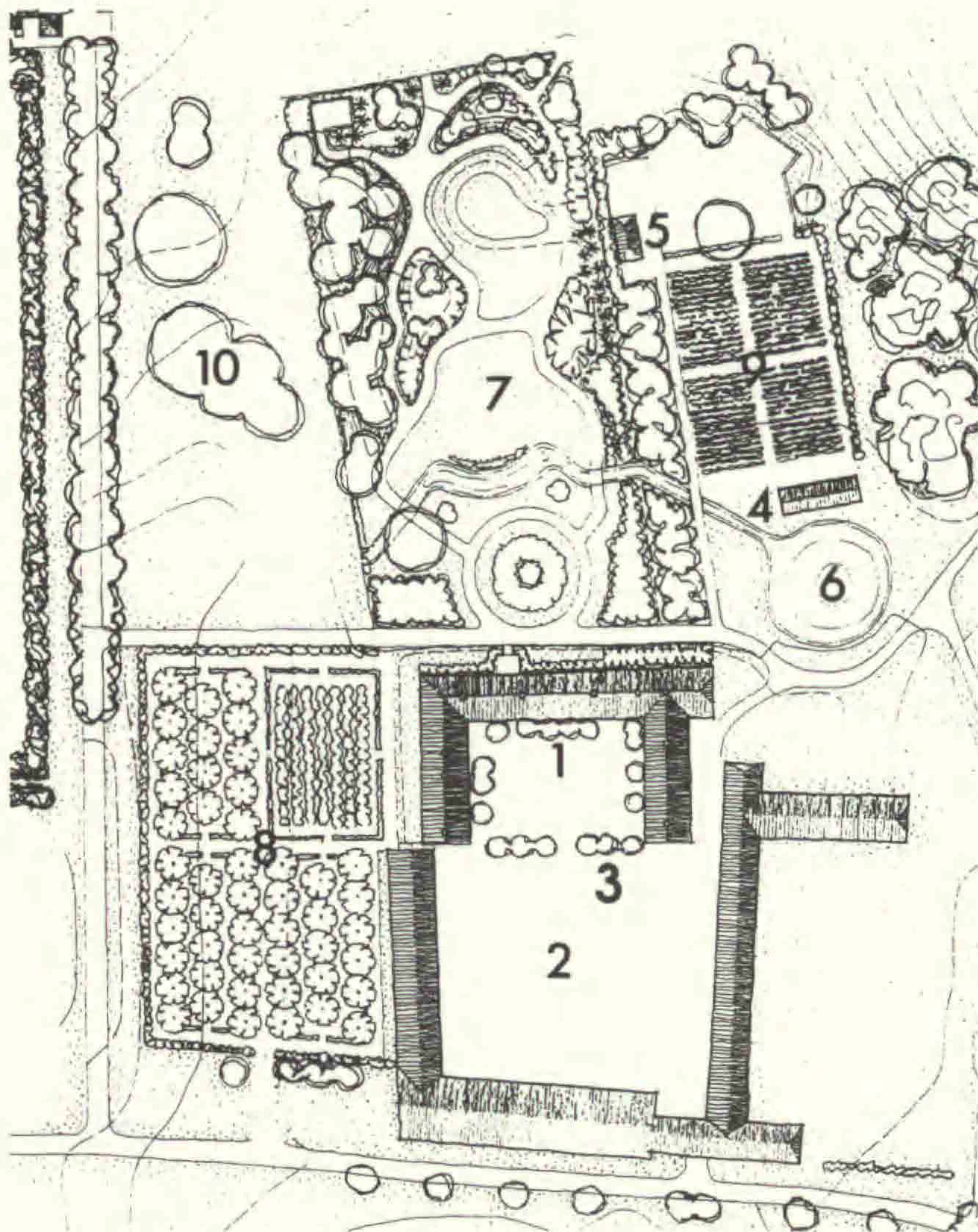
På en solrig men lidt blæsende aften blev 20 af selskabets medlemmer modtaget foran Frilandsmuseets hovedindgang af museumsinspektør Mikkel Venborg. Den anden guide landskabsarkitekt Jesper Christiansen måtte desværre melde afbud grundet sygdom.

Efter en kort introduktion begyndte turen rundt i det store anlæg. Gårdene og husene er søgt placeret egnsvis og man har samtidig søgt også at genskabe den landskabskarakter og de havetyper, som gårdene har ligget i. Dette er lykkedes utrolig godt, når man tager i betragtning, at alle gårde ligger på 70-75 ha i det frodige sjællandske landskab på randen af Mølleådalene.

Vi stoppede først ved den lille østdanske gård med have fra Dannemare, den ligger i et helt østdansk landsbymiljø, hvor man har genskabt landsbyforten med fletgærde omkring tofterne. Derudover er der smedje, bystævne med lindetræ og gadekær ved fortens. Haven foran Dannemarehuset er delt i 4 dele brændehave, køkkenhave med kartofler, prydhaven med prydplanter, der også er nytteplanter og blegen eller put-haven, som den også kaldtes. Husene er opført i bindingsværk i modsætning til huse fra de mere skovrige egne Skåne, Halland og Blekinge, hvor træ anvendtes til hele bygningen ofte i form af bulhuse, der også er repræsenteret på Frilandsmuseet og hvoraf, der endnu findes enkelte i Sønderjylland.

Gården fra Barsø i Sønderjylland, som var næste stop, har dog stuehus i teglsten, bønderne var velhavende, på denne eng var frugtdyrkning en god indtægt, de kunne betale deres landgilde med bl.a. frugt. Man havde ambitioner, haven fik midtergang, og der var hæk omkring, samt et knækhegn, et levende hegn hvor grenene er krydset sammen.

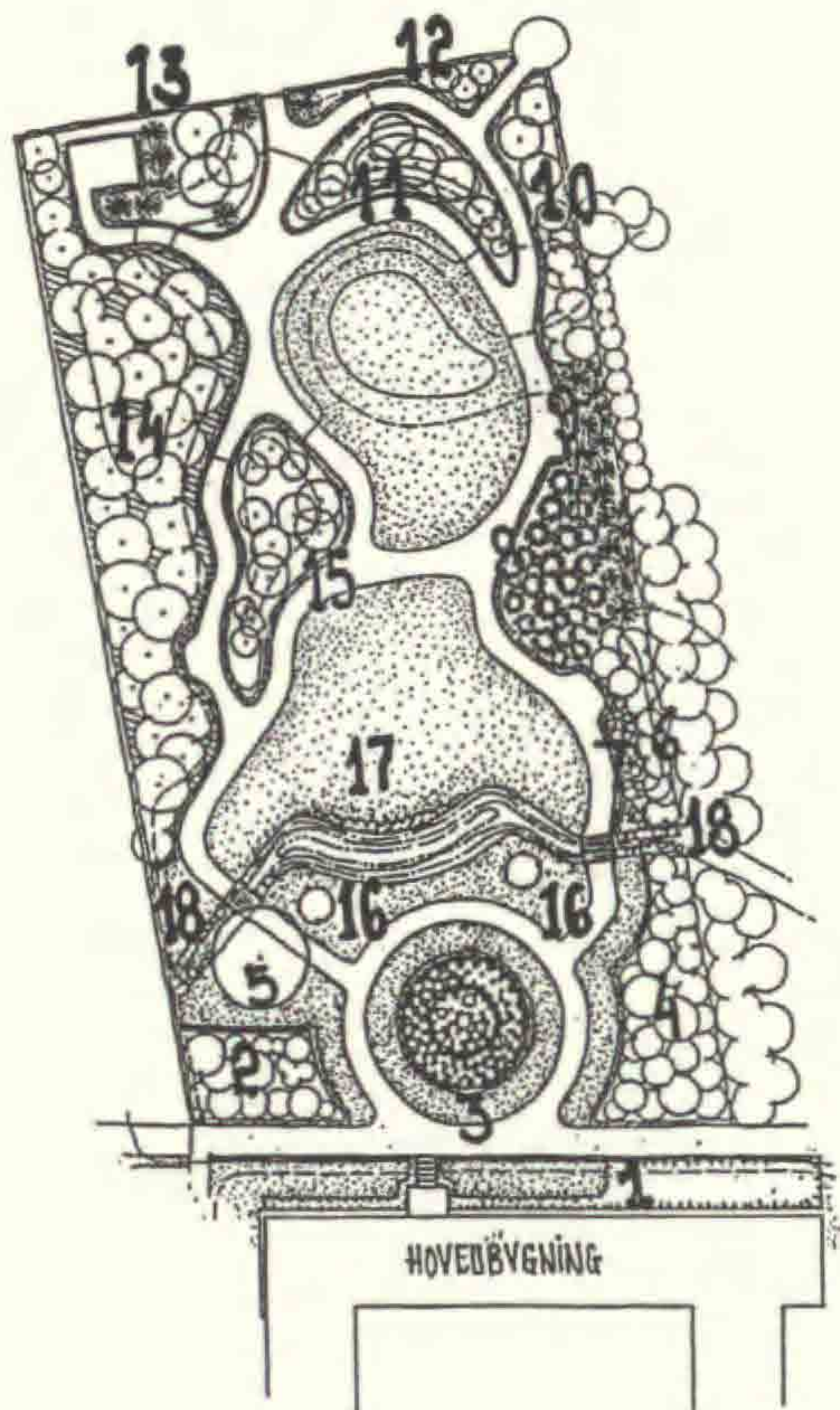
Den jyske højderyg sætter et markant skel mellem Øst- og Vestjylland, men vi måtte gå forbi både hedegården og marskgården i det flade, åbne landskab for at nå frem til herregårdslandskabet, der er karakteriseret ved store marker, alléer og vandløb. Det har været så heldigt, at til placering af herregården fra Fjellerup på Djursland, har man rådet over 3 tdr. land i afdelingen nærmest Brede, hvor der var en allé i forvejen og de øvrige elementer har man genskabt. Gårdens bygninger er kommet til lidt efter lidt, først kom laden, senere de øvrige avlsbygninger og til sidst hovedbygningen. I forbindelse med opførelsen af hovedbygningen blev det besluttet også at genskabe haven. Hele anlægget blev indviet i juni 2001 med stor festivitas. Man har valgt at etablere en have, hvis form er fra 1816, men hvor indholdet dvs. plantesortimentet genspejler en

1.	Hovedbygning	6.	Hønsesø
2.	Avlsgård	7.	Prydhave
3.	Hundehus	8.	Frugthave
4.	Hønsehus	9.	Køkkenhave
5.	Pavillon	10.	Overdrev

Terrænet og haverne ved hovedgården fra Fjellerup. Plan, Frilandsnuseet.

Plan over prydhavens plantesammensætning ved hovedgården fra Fjellerup.

1. BUKSBOM
2. BUKSBOM, JASMIN, SYREN, GULDREGN, MANNAASK, VALNØD M. FL.
3. LAVENDEL, DIV. ROSEK, FJERBUSK, SØLVLYS, RIDDERSPØRE
4. BUKSBOM, SYREN, SNEBOLLE, RANUNKELBUSK, KASTANIE, TRETORN M. FL.
5. LIND
6. BUKSBOM, SYREN, BÆRMISPEL, ARALIE, JASMIN
7. VEDBEND, DIV. PRØNER, ARALIE, SOMMERFUGLEBUSK
8. HASSELURT, HØNSEBÆR, TIMIAN, DIV. RHODODENDRON, TEMPELTRE, HJERTETRE M. FL.
9. TAKS, KRISTTORN, ARTECYPRES, EDELCPRES, HØNSEBENTRE, LINSTRE
10. VEDBEND, EG, FUGLEKIRSEBÆR, NAVR
11. HASSELURT, VINCA, DIV. BREGNER, RØDEG, FRYNSEEG, TULIPANTRE, BIRK
12. VEDBEND, KATREHORTENSIE, VINTEREG, TAKS
13. VEDBEND, FJELDRIBS, ROBINIE, EG, TAKS, HASSEL
14. VEDBEND, ANEMONE, SKOVMERKE, BØG, RØUBØG, AVNBØG, HASSEL
15. BUKSBOM, VINGEVALNØD, BLODBLOHME, PLATAN, KIRSEBERKØRNEL, TJØRN M. FL.
16. HAVEHORTENSIE
17. ENGBLOHME, ENKÅBBELEJE
18. HESTEHOV

ØSTERGÅRD PARK PLANTEOVERSIGT

INDVIJLSEN DEN 17. JUNI 2001

herregårdshave fra 1890-erne. Genskabelsen af haver er delvis baseret på fotografier taget af den sidste private ejers hustru.

Nord for stuehuset ligger lysthaven formet som en stor romantisk promenadepark med slyngede gange, amøbeformede græsplæner og bede, busketter, eksotiske træer, stenhøj, et vandløb, der krydses af træbroer og vider sig ud foran huset til en hel sø og et rundt bed med roser nærmest havetrappen. Et lysthus er der selvfølgelig også. Vest for bygningsanlægget ligger frugthaven omgivet af et stengærde og øst for lysthaven ligger den store køkkenhave suppleret med hønsesus og andedam. Det er et imponerende haveanlæg, som hvis det kan holdes i den standard, det er anlagt, bliver endnu en attraktion i det dejlige museum. Mikkel Venborg var en enestående rundviser, han fortalte engageret og vidende om de udvalgte gårde og haver, og vi var alle enige om, at det havde været en meget udbytterig aften.

Jette Abel

Sommerudflugt til Johannes Larsen Museet i Kerteminde og herregårdene Hofmangave og Sanderumgård Fyn lørdag d. 31. august 2002

Målet for udflugten var Johannes Larsen Museet i Kerteminde og herregårdene Hofmangave og Sanderumgård ved henholdsvis Otterup og Langeskov. Selskabets medlemmer skulle selv sørge for transport til Kerteminde, der var heldigvis plads til alle i de til rådighed værende biler. Vi havde ikke arrangeret nogen rundvisning, deltagerne gik selv rundt efterhånden, som de nåede frem, vi blev i alt 14.

Johannes Larsen Museet er indrettet i hans og familiens villa i den nordlige del af Kerteminde. Hele anlægget ligger i en stor have, hvorfra der er udsigt til Storebælt. En mindre gæstefløj er indrettet som billetsalg og museumsbutik, herfra kommer man ud på en lille gårdsplads, der fungerer som „fordelingsrum” til de forskellige bygninger, villaen er den nærmeste, den står, som den har fungeret som hjem for familien med møblering og udstyr fra tiden. I spisestuen er der herlige vægmalerier og i de andre rum er væggene dækket af malerier og tegninger af Johannes Larsen, hans kone og husets malervenner. Fra villaen er der udsigt til den sydlige del af haven med damme med ænder og en svane. Inden havebesøget ledes gæsterne langs en mur ind i det fritliggende atelier, et stor rum med flere tegninger og malerier og et stort vindue mod nord, hvorfra man ser ud over den nordlige del af haven. Mod atelierets sydvendte væg ligger der et stort væksthuis med planter i stor frodighed, herfra kan man gå ud i sydhaven.

Fra den førstnævnte gårdsplads fører der også en sti op langs en mur til den store museumsbygning, som er opført i to etaper. Den skal ikke omtales her, men den er abso-

lut et længere besøg værd. Haven rummer en del store træer, der er enkelte eksoter hjembragt fra udlandet og en lille pavillon med mulighed for at få en forfriskning, hvilket flere i selskabet benyttede sig af, inden turen gik videre over Munkebo og Odense til Hofmangave.

Hofmangave er en tidligere herregård med stort landbrug, skovbrug, strandenge og en meget lang kyststrækning og en ca. 3 ha stor have. Stedet drives siden 1951 som en stiftelse og haven er offentlig tilgængelig i sommerhalvåret i dagtimerne. Der var arrangeret en rundvisning kl. 14.00. Vi blev vist rundt af Hanne Laursen, der er ansat af stiftelsen bl.a. som gartner og en tidligere ansat, Conni Jensen. De to guider gav os en levende og indsigtfuld rundvisning i hovedbygningen med beretninger om slægten og stedets historie. Hovedbygningen fra 1780'erne står, som den var indrettet, da de sidste faste beboere 4 søstre til gårdens sidste ejer Niels Oluf Hofman-Bang beboede gården, de døde i 1960'erne og 70'erne. Huset er præget af den ene søster, malerinden Ellen Hofman-Bangs malerier, og flere af rummene er fint istandsat med nye tekstiler bl.a. den smukke spisestue, mens havestuen står med de oprindelige farver og lidt tunge møbler. Herfra fik vi lov til via havedøren og havetrappen at gå ud i den såkaldte medaljonhave. Den kaldes sådan, da den centrale plæne er medaljonformet omgivet af en grusgang og buksbomhække. Haven vender mod øst og har udsigt over Odense fjord. Haven er i øvrigt indrammet af busketter. Lidt syd for denne have ligger lysthuset „Norske hus” fra 1814, et bjælkehus, der er en foræring til en af de tidligere ejere - Niels Hofman-Bang fra en norsk ven. Grotten, en ejendommelig teltformet træbygning passerede vi også, og langs havens østlige hegnsplantning nåede vi ud til et af udsigtpunkterne, hvorfra der er en flot udsigt over landskabet med de afvandede enge og Odense fjord. Havevandringen sluttede i den del af haven der kaldes „Alperne” og som er fra 1851. J.A. Hofman-Bang, bror til Niels Erik Hofman-Bang og i en periode forpagter på gården, introducerede begrebet stenhøj i Danmark. Han skabte med alpehaven grobund for de planter, som yndede at gro i klippelandskaber, såvel i alperne som i de norske fjelde. I dag ligger alpehaven lidt forsømt og mørkt hen, træer og buskads omkring er vokset op skygger kraftigt for den lavere urtevekst. Højene er opbygget af jord og store flækkede marksten. Det var faderen Niels Hofman Bang, han var botaniker, der anlagde den store have med de mange sjældne træer, hvoraf enkelte stadig eksisterer, men der var desværre ikke tid til at identificere dem.

Fra Hofmangave gik turen videre tilbage over Odense til Sanderumgård. Selskabet blev noget splittet undervejs, men omsider samledes vi på den store gårdsplads. Vi havde fået lov til selv at gå rundt, da ejerne ikke var hjemme. Vi søgte først mod lysthuset Sommerlyst, der i dag står som et lyserødt bindingsvækshus med stråtag på en høj sokkel. Det sydvendte hjørne er en åben terrasse, hvor taget bæres af træsjøler.

Derefter begav de mest eventyrlystne sig ud i vildnisset for at finde det berømte

Tankefuld - en eremithytte. Flokken spredtes i skoven mellem væltede træer, brombær- og hindbærranker. Det lykkedes til sidst at finde hytten, den gemte sig i en tykning med en forfærdelig masse væltede træer. Formentlig det sørgelige resultat af decemberstormen 1999. Hytten var uskadt, men nærmest utilgængelig, de mest energiske fik dog set den såvel udvendig som indvendig, den var heldigvis ikke blevet ramt af de væltede træer, men havde det ikke alt for godt. Derefter gik det stærkt reducerede selskab ad en skovsti til familiemonumentet og videre rundt i skovparken forbi vandmøllen og den store avlsgård. Resten af selskabet havde under denne ekspedition hygget sig med thermokaffe på Sommerlysts terrasse. Dermed var udflugten program gennemført og deltagerne kørte mætte af indtryk hver til sit.

En tak til Kirsten Lund-Andersen for at have arrangeret besøget på de to herregårde.

Jette Abel

Forfattervejledning

„Fra Kvangård til Humlekule” udkommer en gang om året, normalt i december. Artikler og boganmeldelser skal være redaktionen i hænde senest 1. september. Artikler på under 2-3 sider anbringes under små meddelelser.

Indlæg til Havebrugshistorisk dagbog og Bibliografi er velkomne.

Teksterne må være maskinskrevne eller elektroniske sendt på diskette eller e-mail (fts@kvl.dk) skrevet i WordPerfect, Microsoft Word - eller evt. som ASCII-/ANSI-fil.

Anvend venligst så få skrifttyper og koder som muligt og undlad tvungen orddeling.

Gældende retskrivning skal følges. Citationer anføres med citationstegn. Artiklens titel må meget gerne være oversat til engelsk. Noter anføres med et nummer og indskrives altid som slutsnoter. I litteraturlisten skrives forfatterens efternavne først, efterfulgt af initialer, årstal, artiklens titel, tidsskriftets navn, volumen, nummer og sidetal.

Der bør altid leveres illustrationer til artiklerne i form af dias, papirfoto, stregtegninger eller elektronisk, som uddyber og supplerer teksten. Illustrationerne gengives som regel altid i sort/hvid. Teksten til illustrationerne bedes anbragt sidst i artiklen.

Der bringes ikke artikler, der har været bragt andetsteds.

Indlæg sendes til: Finn T. Sørensen, Havebrugshistorisk Selskab, DVJB, Dyr lægevej 10, 1870 Frederiksberg C.

Indholdsfortegnelse

Helle Ravn: Havetyveri. Er stiklinge- og plantetyveri en brøde? Nyhedsspredning eller måske snarere samlermani?	4
Jane Schul: Genskabelsen af Thurahs barokhave ved Gl. Holtegaard	11
Asger Ørum-Larsen: "Gegenbeispiel" fotografier - Havekunstneren Gudmund Nyeland Brandt (1878-1945) som fotograf	22
Små meddelelser	
Johan Lange: Mistelten og / eller flyverøn	26
Havebrugshistorisk Dagbog okt. 2001 - sept. 2002. Ved A. Ørum-Larsen	28
Havebrugshistorisk Bibliografi okt. 2001 - sept. 2002. Ved A. Ørum-Larsen	31
Boganmeldelser	
Lena Israelsson: Køkkenhaven	34
Lene Floris: Havens Huse	35
Asger Ørum-Larsen: Vilvorde - 125 år	37
Ekskursionsberetninger	
Aftenbesøg på Frilandsmuseet i Sorgenfri torsdag d. 6. juni 2002	39
Sommerudflugt til Johannes L:arsen Museet i Kerteminde og herregårdene Hofmansgave og Sanderumgård, Fyn lørdag d. 31. august 2002	42
Forfattervejledning	45